

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Məmmədova Güllü İlqar qızı

Mövzu: « İnflyasiya və ona qarşı mübarizə problemləri »

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı	060403	Maliyyə
İxtisasın şifri və adı	060403-1	Bank işi

Elmi rəhbər

i.e.n., dos. A.A.Rəfiyev

Magistr proqramının rəhbəri

i.e.n., prof. R.M.Rzayev

Kafedra müdiri : i.e.d., Ələkbərov Ə.Ə

BAKİ - 2016

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
I Fəsil : İnflyasiya, mahiyyəti, növləri	
1.1 İnflyasiya anlayışı, onun yaranma səbəbləri.....	5
1.2 Müasir inflyasiyanın növləri və onların ölçülməsi.....	13
1.3 İnflyasiyanın sosial iqtisadi nəticələri.....	23
II Fəsil : İnflyasiya ilə mübarizədə dünya təcrübəsi.	
2.1 İnkişaf etmiş ölkələrin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi.....	27
2.2 Keçid iqtisadiyyatı ölkələrinin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi.....	33
2.3 Dünyada inflyasiya ilə mübarizə vasitələri.....	41
III Fəsil : İnflyasiyaya qarşı mübarizə problemləri	
3.1 Antiinflyasiya tədbirləri və pul islahatları, qiymətlərin tənzimlənməsi.....	46
3.2 Azərbaycanda antiinflyasiya siyasəti və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi.....	57
Nəticə və təkliflər.....	73
Ədəbiyyat siyahısı.....	77
PE3IOME.....	79
SUMMARY.....	80

Magistrant: Məmmədova Güllü İlqar qızı
(A.S.A)

Elmi rəhbər: i.e.n., dos. A.A.Rəfiyev
(A. S. A, elmi dərəcə və elmi ad)

GİRİŞ

[1]¹ Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya müasir dövrdə bu və ya digər dərəcədə həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün problem olaraq qalmaqdadır. İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsindəki daimi artımlar və bunun nəticəsi olaraq pulun mütəmadi şəkildə qiymətdən düşməsidir. Makkonnell və Buryuya görə, inflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsidir, lakin bu o demək deyildir ki, bütün əmtəə və xidmətlərin qiymətləri qalxmalıdır. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində bütün dünya ölkələrinin o cümlədən Azərbaycanında qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri inflyasiyanın sabit saxlanılması və inflyasiyanın yol açdığı işsizlik, yoxsulluq, iqtisadi böhranlar, qiymətlərin kəskin bahalaşması kimi böyük problemlərin qarşısını almaqdır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətləri təşkil edir. Tədqiqat işində antiinflyasiya tədbirləri, böhran vəziyyətlərində inflyasiyanın tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər araşdırılır.

İqtisadi islahatlar dövründə, beynəlxalq əlaqələrin, xarici ticarətin genişlənməsi vəziyyətində inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin yeri və təsiri, bu sistemin təkmilləşməsi tədqiqatın obyektidir.

Dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri işin quruluşunu müəyyən etmişdir. Bu məqsəd və vəzifələrin həlli isə müasir inflyasiyanın yaranması səbələrini, növlərini, ölçülməsi yollarının öyrənilməsini tələb edir. Məhz bu səbəbdən işin I fəslində bu məsələlərə toxunulmuşdur.

Növbəti tədqiqat mərhələsi (II fəsil) inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətlərini əhatə edir. Bu fəsildə dünya ölkələrinin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi və uğurları araşdırılmışdır. Müasir antiinflasiya siyasətinin və Azərbaycan respublikasında inflyasiyanın dövlət tənzimlənməsinin perspektivləri isə III fəsildə təklif edilmişdir.

¹ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu "Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri" mövzusunda magistr dissertasiyası

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin mahiyyətini, ölkənin inkişafında inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin və antiinflasiya siyasətinin əsas istiqamətlərini öyrənməkdir. İqtisadiyyat sahəsində istənilən dövlətin əsas məqsədi möhkəm iqtisadi artımı, daxili qiymətlərin sabitliyini, həmçinin xarici iqtisadi tarazlığı təmin etməkdir. Bu göstərilən məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin və ona təsir elementlərinin müəyyən edilməsi;
- antiinflasiya sisteminin bazar iqtisadiyyatına uyğun, iqtisadi islahatlar dövründə formalaşdırılması, onun məqsəd və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi;
- dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında antiinflasiya siyasətinin həyata keçirilməsi imkanlarından istifadə təcrübəsinin təhlil edilməsi;
- milli iqtisadiyyatın müasir vəziyyətinin araşdırılması;
- müasir antiinflasiya sistemindəki problemlərinin təhlili;

Tədqiqat informasiya bazası və işlənməsi metodları. Tədqiqatın aparılması üçün informasiya mənbəyi kimi Azərbaycanın, Rusiyanın və digər ölkə müəlliflərinin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi materiallarından, Statistika komitəsinin statistik məlumatlarından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi materiallarından və s. mənbələrdən istifadə edilmişdir.

Inflyasiyanın yaranması və xüsusiyyətləri, ona təsir edən amillər və bu kimi digər məsələlərə dair həm dünya iqtisadçılarının, həmçinin Azərbaycan iqtisadçılarının və alimlərin əhəmiyyətli elmi əsərləri mövcuddur. Bu toxunulan məsələlərə Azərbaycan alimlərindən Z.F.Məmmədovun, E.M.Sadıqovun, D.A.Bağırovun, M.X.Həsənlinin, M.X.Meybullayevin, R.M.Rzayevin, A.M.Kərimovun, Ş.Ə.Abdullayevin, R.V.Əsgərovanın əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə yer verilmişdir.

¹ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu "Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri" mövzusunda magistr dissertasiyası

I Fəsil : İnflyasiya, mahiyyəti, növləri

1.1 İnflyasiya anlayışı, onun yaranma səbəbləri.

İnflyasiya- pul kanallarının pul kütləsi ilə ifrat şəkildə dolması nəticəsində əmtəə qiymətlərinin artımıdır. İqtisadi fenomen kimi inflyasiya XX əsrdə yaranmışdır, baxmayaraq ki, qiymət artımları daha əvvəllər, müharibə dövrlərində də mövcud olmuşdur. İnflyasiya terminin özü milli pul sisteminin xırqlanamayan kağız pullara kütləvi keçidi ilə bağlı olaraq yaranıb. İlk mənada inflyasiyanın mənası kağız pulların ifrat dərəcədə olması və bununla əlaqədar olaraq onların qiymətdən düşməsi ilə bağlı oldu. Pulun qiymətdən düşməsi əmtəə qiymətinin artmasına gətirib çıxardı. Bununla da inflyasiya meydana çıxır (bu söz latın dilindən qabarma kimi tərcümə olunur).

Müasir iqtisadiyyatda inflyasiya bütöv bir kompleksin nəticəsində yaranır və təstiq edir ki, inflyasiyanı yaradan səbəb yalnız pul deyil, o, iqtisadi, ictimai-siyasi bir fenomendir. İnflyasiya həm də siyasi psixoloji və ictimai əhval ruhiyyədən də asılıdır. Bununla əlaqədar “ inflyasiya gözləmələri” meydana çıxır: əgər cəmiyyət inflyasiya gözləyirsə, bu qaçılmaz olaraq baş verəcək.

İnflyasiya bazar iqtisadiyyatının daimi elementidir. Bu qlobal xarakterli bir sıra amillərə səbəb olmuşdur: Əmtəə istehsalının sürətli artımı, onun strukturun mürəkkəbləşdirilməsi ; Qiymət sisteminin və sosial köçürmələrin universallaşması; Qiymətləndirmə təcrübəsi inhisar müəssisələrin təsiri altında dəyişib, qiymət rəqabət sahəsi kəskin azalıb. İstehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi qiymətlərin aşağı salınması ilə deyil, istehsal iştirakçılarının mənfəətinin və gəlirlərinin artmasında özünü göstərir. Dövlət xərclərinin artması və dövlət büdcəsinin kəsri də inflyasiyanın yaranmasına səbəbdir. İnflyasiyanın böyüklüyü onun həlledici xarakteristikasıdır.

İnflyasiya- sosial iqtisadi hadisə olub özünü pul vahidinin qiymətdən düşməsində və bununla bağlı olaraq ölkədə qiymətlərin ümumi artımında göstərir. Pul bazarında yaranarkən inflyasiya kapital, əmək bazarına yayılır və tədricən bütün milli iqtisadiyyatı əhatə edir. Məcmu tələb və təklifin (inflyasiyanın əsas səbəbi) bazasında disbalans yaradaraq o, əmtəə-pul münasibətləri şəraitində pulun alıcılıq qabiliyyətinin azalması zamanı ümumi qiymət səviyyəsinin artmasında özünü göstərir. Bu məntiqi olaraq pulun kəmiyyət mübadiləsi nəzəriyyəsindən irəli gəlir: $M \cdot V = P \cdot Y$ M – pul kütləsi, V – Dövretmə sürəti, P – Qiymətlərin səviyyəsi, Y – ÜDM-in həcmi. Formuladan görünür ki, qiymətlərin səviyyəsi müştərilərin istehsal olunan nemətlərin alınması üçün ümumi xərcləri ilə düz mütənasibdir (Yəni faktiki ödəmə qabiliyyəti olan tələbat) Və əksinə istehsalın (yəni faktiki təklifin) həcminə mütənasibdir və bu bərabərliyi belə ifadə etmək olar: $P = M \cdot V / Y$ İnflyasiyanın səbəbi kimi iqtisadiyyatda pul kütləsinin artımı çıxış edir, hansıki, nəticədə ölkənin mərkəzi bankının pul-kredit siyasəti formalaşır və eyni zamanda büdcə defisiti dövləti pul emissiyasına yönəldir. Nəticədə büdcə kəsrinin örtülməsi üçün vacib olan əlavə emissiya pul kütləsinin miqdarını artırır. Əgər hesab etsək ki, dövlət satınalmaları üçün maliyyə mənbələri vegi daxilolmaları və əlavə pul emissiyasıdır, onda, pul ehtiyatlarının cəmiyyətdə mövcud olan dəyəri azalır, çünki ölkədə əmtəə qiymətlərinin artımı başlayır. Belə halı vergi inflyasiya adlandırmaq qəbul edilmişdir, çünki inflyasiya, əlavə pul emissiyası nəticəsində yaranır. Büdcə kəsrinin örtülməsinə yönəldilən artan pul kütləsi nəticədə vergi daxilolmalarını dəyərsizləşdirir və büdcə kəsri problemi daha da dərinləşir. Artan xroniki büdcə kəsiri öz növbəsində pul emissiyasını təkan verir və bu, inflyasiyanı sürətləndirir. İnflyasiyanın səbəbi dövretmə sürətinin artmasıdır, çünki qiymət yalnız pulun dövretmə miqdarının artması hesabına deyil, eyni zamanda dövriyyə sürətinə görə də artır: $P = M \cdot V \cdot k$ Y k- pulun dövretməsinin sürətləndirilməsi əmsalıdır. İnflyasiyanın iki əsas tipini fərqləndirirlər: Gizli (əzilən) və açıq. Gizli (əzgin) inflyasiya, bir qayda olaraq, inzibati qaydalı iqtisadiyyatda mövcud olur, orada qiymətlər və əmək haqqı dövlət tərəfindən tənzimlənir, mal qıtlığı da özünü göstərir. Qiymətlər əks əlaqə funksiyasını yerinə yetirir və bazar mexanizmi

dağılır. "Kölgə" bazarı yaranır. Kəsrin iqtisadiyyatında insanlar əllərində olan puldan "can qurtarmağa" çalışırlar, hətta onlara lazım olmayan malları da alırlar, çünki gözləyirlər ki, sabah həmin mallar olmayacaq. Açıq inflyasiya mal və xidmətlərin qiymətlərinin artırılmasında özünü göstərir. Açıq inflyasiya, müxtəlif ölkələrin təcrübəsindən göründüyü kimi, istehsalın artımını ləngitmir, çünki iqtisadiyyatın qiymət tənzimləyicisini hərəkət etdirir. Inflyasiyanın əksi olan deflyasiya dedikdə, qiymətlərin azalması başa düşülür, qiymət artımının zəifləməsi isə dezinflyasiya adlanır. Inflyasiyanın səbəbləri daxili və xarici olur. Inflyasiyanın xarici səbəblərinə xarici ticarət və ödəniş balanslarının mənfi saldosu, dünya bazarında əlverişsiz konyunktura, məsələn, ixrac olunan malların qiymətinin aşağı düşməsi və idxal olunan məhsulların qiymətinin artımı, həmçinin xarici borcun artması aiddir. Inflyasiyanın daxili səbəblər sırasına milli iqtisadi qurumların deformasiyası, İnvestisiyaların səmərəliliyinin aşağı düşməsi və eyni zamanda artırılması, İstehlak sektoru sahələrinin qorunması, pul dövriyyəsi mexanizmində və idarəetmə sistemində nöqsanlar, antiinflyasiya tənzimlənməsi olmaması aiddir.

Real iqtisadiyyatda inflyasiyanın real səbəbləri hansılardır?

- Dövlət büdcəsinin kəsirliliyi və pul emissiyasının həddindən artıq, çox alması;
- İqtisadiyyatın hərbiləşdirilməsi və dövlətin hərbi xərclərinin artımı;
- Bazarların inhisarı və monopolistik qiymət qoyma;
- Aşağı inkişaf səviyyəsi və milli iqtisadiyyatın qeyri effektiv strukturu;
- Hədsiz kredit ekspansiyası;
- İdxal və ixrac mallarının qiymətinin artması;
- Valyuta böhranları və valyutaların devalvasiyası;
- Həddindən artıq vergi;
- Yüksək inflyasiya gözləntiləri;
- Ticarət və tədiyyə balansının aktivləşməsi, milli valyutaya dəyişilən xarici valyutanın axını.

1. Tarixən inflyasiyanın birinci səbəbi dövlət büdcələrinin kəsrliliyi və əlavə kağız pulların emissiyası olmuşdur. Təsadüfi deyil ki, "inflyasiya" termini ilk dəfə 1861-1865-ci illərdə Şimali Amerikada Vətəndaş müharibəsi dövründə istifadə olunub. Hiperinflyasiya XX əsrdə ilk növbədə iki dünya müharibələri ilə bağlı idi. Ümumilikdə götürdükdə pul kütləsinin artırılması nəticəsində pul vahidinin qiymətdən düşməsi bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir. Bu vəziyyəti adıçəkilən ölkələrdə zəif inkişaf etmiş kredit sistemi və kredit münasibətləri, eləcə də bazar münasibətlərinin zəif inkişafı ilə izah etmək olar. Belə şəraitdə pulun qiymətdən düşməsi dövlət xərclərinin örtülməsi ilə bağlı olaraq artıq emissiyaya səbəb olur və nəticədə qiymətlər artır. Inflyasiyanın inkişafı mexanizmində inkişaf etmiş kapitalist ölkələrdə pul kütləsinin artımı vacib, lakin əsas rol oynamır. Hər halda bu yeganə və həlledici rol deyil. Pulun qiymətdən düşməsi digər pul-kredit amillərinin Dövlət borcunun artması, Pulun tədavül sürətinin artırılması, Nağdsız ödənişlərin xüsusi çəkisinin artması, Kreditin genişləndirilməsi kimi amillərin təsiri altında baş verir.

2. ikinci səbəb kimi iqtisadiyyatın hərbiləşdirilməsi və dövlətin hərbi xərclərinin artımı qeyd edilir. O, dövlət büdcəsinin kəsri ilə qırılmaz surətdə bağlıdır. Müasir iqtisadiyyatda böyük əhəmiyyəti olduğuna görə biz onu müstəqil səbəb kimi ayırırıq. iqtisadiyyatın hərbiləşdirilməsinin təsir mexanizmi inflyasiyaya öz təsirini göstərir. Bunlardan birincisi odur ki, hətta sülh dövründə ordunun saxlanmasına böyük maddi-texniki, maliyyə və insan resursları tələb olunur, real iqtisadiyyata istehsal səmərəsi vermirlər. Bir çox müasir hərbi texnikanın 1 kiloqramının dəyəri 1 kiloqram qızıldan daha yüksəkdir. Həm də hərbi texnika mənəvi cəhətdən tez köhnəlir və yenisi, daha mükəmməli və beləliklə də daha bahalı ilə dəyişdirilməli olur. İkincisi, nəinki ordunun şəxsi heyəti, həm də hərbi texnika və silahların istehsalında çalışan qulluqçular maaş və ya pul təminatı alır, istehlak malları bazarına tələbat göstərilir, halbuki onların əməyinin nəticələri poliqonlarda məhv edilir, silinir və beləliklə maddi istehsala heçnə vermirlər.

3. İqtisadiyyatın inhisarlaşması və inhisar qiymət qoyma.

Bazar iqtisadiyyatında inflyasiya konkret subyektlər : Milli və beynəlxalq şirkətlər, o cümlədən transmilli, emissiya və kommersiya bankları, dövlət tərəfindən meydana gəlir. İnflyasiyanın ən mühüm səbəblərindən biri monopolistik qiymət qoyma, bu prosesin hərəkətverici qüvvəsi isə monopoliyadır. Müasir iqtisadiyyatda monopoliya bazarın bütün sahələrini əhatə edir və buna görə də çox müxtəlifdir – hər hansı regionda MKT müəssisələrinin və elektrik enerjisinin təchizatçılarından OPEK kimi monopoliyaya qədər (Təşkilat ölkələri- neft istehsalçıları). Onlar öz məhsullarının qiymətini qaldıraraq hətta iqtisadi böhran dövrlərində də qiymətlərin artımını generasiya edirlər. Monopoliyalar tərəfindən böhran vaxtında qiymətlərin artırılması tendensiyasını qorumaq məqsədilə təkrar istehsalın həyata keçirilməsi bugünkü iqtisadi vəziyyət üçün səciyyəvidir. İnflyasiya proseslərinin idarə edilməsində xüsusi rolu beynəlxalq monopoliyalar oynayır. Bu, 2008-ci ildə başlanmış müasir global maliyyə-iqtisadi böhranı zamanı özünü daha parlaq göstərdi. Beynəlxalq neft inhisarları öz mənfəətinin artırılması məqsədi ilə 2007-2008-cu illərdə neftin qiyməti qaldırdılar və bu da dünya və milli istehlak qiymətlərinin ümumi səviyyəsinin artmasına səbəb oldu.

4. İnkişaf etməkdə olan bazar iqtisadiyyatında inflyasiyanın ən dərin səbəblərindən biri inkişafın aşağı səviyyəsi və iqtisadiyyatın qeyri effektiv quruluşudur. Məsələn, sərnəşin təyyarələrinin istehsalında iki konsern- ABŞ-ın "Boinq" və franko-almaniyanın "Erbas" konsernləri hökm sürür. Təyyarəqayırma Rusiya Federasiyasında 1990-cı illərdən sonra rəqabətqabiliyyətliliyin yüksək səviyyədə olduğuna görə istehsal sahəsi kimi inkişafdan qaldı.

5. Müasir inflyasiyanın vacib səbəbi bankların hədsiz kredit ekspansiyası xüsusilə də maddi istehsalın həcmnin genişlənməsi adekvat olmamasıdır. Məsələ ondadır ki, bugün dövlət büdcəsinin kəsri əlavə pul emissiyası ilə deyil, dövlət borclarının, dövlət borc öhdəliklərinin buraxılışı vasitəsilə örtülür. Ayrı-ayrı dövrlərdə dövlət milli kredit ehtiyatlarını istehsalçılardan alıb bazara pul çıxararaq üçdə iki hissəsindən yarısına qədərini öz əlinə keçirir.

6. İnflyasiyanın mühüm səbəblərindən biri idxal və ixrac olunan malların qiymətinin artmasıdır. Biz hamımız da bunun şahidi oluruq ki, nə vaxt dünya

bazarlarında neft, qaz və neft məhsullarının qiyməti artır o zaman ixracatçılar ölkə daxilində benzin, qaz və dizel yanacağının qiymətini artırır.

7. İnflyasiya proseslərinin inkişafında xüsusilə Azərbaycanda vacib rolu aktiv ticarət balansı hesabına xarici valyutanın axını tutur. Bu növ "idxal olunan" inflyasiya əmtəə və pul axınlarının tarazlığının pozulması nəticəsində yaranır. Aktiv ticarət balansı göstərir ki, ölkədən çıxan əmtəə kütləsi həcmində ölkəyə xarici valyuta gəlir, Mərkəzi bank onu alaraq dövriyyəyə milli valyutayı buraxır.

İnflyasiyanı yaradan əhəmiyyətli amillərdən biri də valyuta böhranları və valyutaların devalvasiyasıdır. Devalvasiya dərin inflyasiya proseslərinin başlanğıcıdır. Devalvasiya milli valyuta kursunun beynəlxalq dövrli valyutalara və beynəlxalq hesablama vahidlərinə nisbətən məzənnəsinin düşməsi deməkdir. (1970-ci illərin əvvəllərinə qədər isə pul vahidinin qızıl tutumunun azaldılması) valyutanın devalvasiyası rəsmi şəkildə, açıq, yəni dövlət tərəfindən tanınan və ya gizli, sürünən ola bilər. İstənilən halda devalvasiya milli valyutanın qiymətdən düşməsi və qiymətlərin nəinki idxal edilən mallar üzərində, eyni zamanda yerli istehsal malları üzərində artımıdır.

9. Qiymət artımının mühüm səbəblərindən biri də həddən artıq vergilərin olmasıdır. Bura bir sıra vergilər (satış vergisi, ƏDV və s) xüsusilə də dolayı vergilər daxildir, hansı ki bu vergiləri dolayı yolla və ya bilavasitə istehlakçılar ödəyir.

10. İnflyasiya gözləntiləri inflyasiya mexanizminin mühüm amillərdən biridir. Qiymət artımı dövlət büdcəsi haqqında qanunda öz əksini tapır, bir qayda olaraq bu, proqnoz göstəricilərini üstələyir, istehlakçılar öz qərarlarını təklif olunan qiymət artımına uyğunlaşdırmağa məcbur olurlar. Bu inflyasiya gözləmələrini daha dayanıqlı edir, inflyasiyanı iqtisadiyyat üçün daha təhlükəli vəziyyətə gətirir, əmanətlərin, investisiya, istehsal və mal təklifinin artmasına mane olur. Beləliklə inflyasiya bəzən alıcılara seçim şansı vermir.

İnflyasiyanın səbəblərinə baxarkən iqtisadçılar tələb və təklif inflyasiyasını ayırırlar.

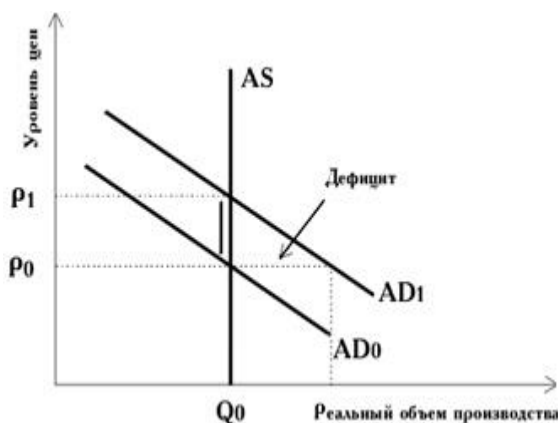
Tələb inflyasiyası nədir?

Bu inflyasiyanın elə növüdür ki, bu zaman məcmu tələb həddən artıq çox olur və istehsal tələb artıqlığına çata bilmir. Artıq tələbat qiymətlərin yüksəlişə gətirib çıxarır. Buna misal olaraq 1980-ci illərin sonu 1990-cı illərin əvvəllərində SSRİ-dəki inflyasiyanı göstərmək olar. Bu zaman əhalinin əmək haqları artmış, istehlak və digər malların və xidmətlərin istehsalının həcmi isə aşağı düşmüşdü. Digər nümunə kimi müasir Çini göstərmək olar: burada xüsusilə sürətli yüksəliş illərində emal sənayesi, xammal, enerji, nəqliyyat imkanları bəs etmir, ona görə də bu sahələrdə malların və xidmətlərin qiymətləri sürətlə artır, bütün iqtisadiyyatda qiymət artımı baş verir.

Artıq tələbat qiymətlərin artmasına gətirib çıxarır, müəssisələrə mənfəətinin artırılması üçün imkan yaradır. Müəssisə istehsalını genişləndirir, əlavə işçi qüvvəsi və iqtisadi resursları cəlb edir. Resurs sahiblərinin pul gəlirləri artır ki, bu da tələbatın daha da artmasına və qiymətlərin artmasına səbəb olur.

Tutaq ki, iqtisadiyyat resursların tam məşğulluğu şəraitində fəaliyyət göstərir və hər hansı səbəblərdən məcmu tələbat artır. (şəkil1)

Iqtisadiyyat istehsal edə biləcəyindən daha çox xərcləməyə çalışır, yəni o müəyyən nöqtədə istehsal imkanları əyrisi üzərində olmağa çalışır. İstehsal sektoru artıq tələbat və istehsalın real həcmnin artmasına cavab vermək iqtidarında deyil, çünki o, tam məşğulluq şəraitində fəaliyyət göstərir. Buna görə də istehsalın həcmi əvvəlki kimi qalır, qiymətlər isə yaranmış kəsri ixtisar edərək artır.

Təklif (xərc) inflyasiyası nədir ?

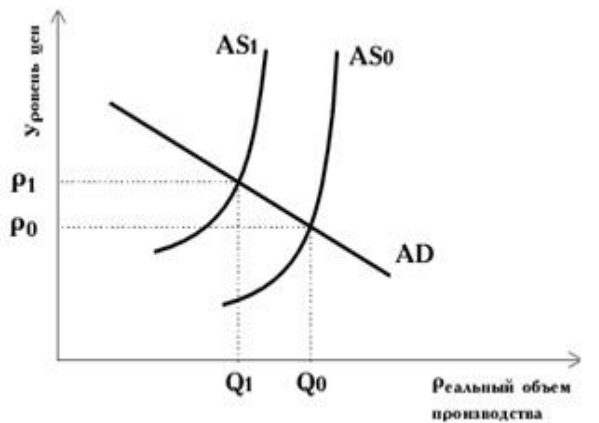
Xərclər inflyasiyası istehsal olunmuş resurslardan tam istifadə olunmaması şəraitində istehsal xərclərinin artması ilə ortaya çıxan qiymət artımıdır.

Mənfi iqtisadi konyuktura şəraitində təklif azalır. (şəkil2) Bir qayda olaraq bu, istehsal amillərinin qiymətlərinin artması ilə əlaqədardır.

Istehsal xərcləri artır və istehsal olunmuş məhsulun qiymətinə əlavə olunur. Əgər bu məhsullar da hər hansı bir firma üçün, həm də resursdursa o, qiyməti artırmaq məcburiyyətindədir. Hadisələrin başqa inkişaf variantı da mümkündür, sahibkar tələbin elastikliyi yüksək olduğu üçün malın qiymətini artırma bilməz. Bu halda onun mənfəəti azalır.

Təklif inflyasiyasının faktoru kimi yüksək vergilər, kapital üzərində yüksək faiz dərəcəsi və dünya bazarında qiymət artımını göstərmək olar. Sonuncu halda, müvafiq olaraq idxal olunan xammal, eləcə də, milli məhsullar bahalaşır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu halda təkcə qiymətlər artmır, həm də istehsalat həcmi azalır. İqtisadiyyat üzrə bütün ehtiyatlar tam məşğulluq zamanı fəaliyyət göstərir, çünki tam məşğulluq təklif olunan bu qiymət üzrə istehsalın bütün amillərinin istifadəsini nəzərdə tutur.

1.2 Müasir inflyasiyanın növləri və onların ölçülməsi.

İnflyasiya müxtəlif formalarda meydana gələ bilər. İqtisadi ədəbiyyatda inflyasiya elə təsnifatlar ilə səciyyələnir ki, o, bu və ya digər əlamətlərə görə xarakterizə olunur.

1. Təzahür formasına görə :

- Açıq inflyasiya
- Gizli inflyasiya (eyni zamanda sürünən inflyasiya)

Açıq inflyasiya zamanı ümumi qiymət səviyyəsinin gerçək artımı müşahidə olunur və müxtəlif inflyasiya göstəricilərindən sonra bu artımı real olaraq hesablamaq olar.

Gizli inflyasiya özünü qiymətlərin artımında deyil, əmtəə kütləsinin qıtlığında göstərir. Bu zaman əmtəə ehtiyatları əhəmiyyətli dərəcədə azalır.

2. Qiymət artımının tarazlıq dərəcəsinə görə:

- Tarazlaşdırılmış inflyasiya
- Tarazlaşdırılmamış inflyasiya

Tarazlaşdırılmış inflyasiya zamanı bütün mal qrupları üzrə qiymət artımı müntəzəm olaraq müşahidə edilir.

Tarazlaşdırılmamış inflyasiya zamanı qiymət artımı müxtəlif əmtəə qrupları üzrə xeyli fərqlənir. Bu zaman bəzi əmtəələr üzrə ümumiyyətlə qiymət artımı müşahidə edilməyə və hətta qiymət azalması da baş verə bilər.

3. Proqnozlaşdırılma imkanlarına görə:

- Proqnozlaşdırılan inflyasiya;
- Proqnozlaşdırılmayan inflyasiya

Proqnozlaşdırılan inflyasiya zamanı hökumət onu əvvəlcədən bilib inflyasiyanın parametrlərini hesablaya bilər, qiymətlərin səviyyəsinin sabitləşdirilməsi üçün müəyyən tədbirlər görə bilər və onun mənfi nəticələrini azalda bilər.

Proqnozlaşdırılmayan inflyasiya zamanı hökumət inflyasiya prosesini şərtləndirən amilləri hesablaya bilmir.

4. Qiymət səviyyəsinin artım sürətinə görə :

- Mülayim və ya sürünən inflyasiya- qiymətlərin artımı 10%-ə dək olur. (qiymətlərin artımının 3-5% olğu normal inflyasiya da fərqləndirilir.) Belə inflyasiya inkişaf etmiş ölkələr üçün xarakterikdir.

- Sürətli (sıçrayışlı) inflyasiya zamanı qiymətlər ildə bir neçə yüz faizə qədər artır.

- Hiperinflyasiya (ifrat) qiymətlərin səviyyəsinin kəskin artması kimi hər ay çərçivəsində, həm də ümumilikdə il ərzində müşayiət olunur; İqtisadçılar hesab edirlər ki, əgər qiymətlər ayda 50% və daha çox, ildə bir neçə min faiz artırsa bu zaman hiperinflyasiya haqqında danışmaq lazımdır.

Inflyasiyanın bu növləri haqqında daha sonra ətraflı məlumat verəcəkdir.

Əgər inflyasiya açıq xarakter daşıyırsa, onu müxtəlif göstəricilərin köməyi ilə ölçmək olar:

1. Laspeyres indeksi

Bu göstəricinin hesablanması üçün əsas kimi müəyyən əmtəələrdən ibarət olan istehlak səbəti götürülür. Laspeyresin qiymət indeksi daha çox istehlak qiymətləri indeksinin hesablanması üçün istifadə olunur.

Hansı indeksinin qiymətlərin dəyişməsinin yaşayış səviyyəsinə təsirini daha yaxşı əks etdirdiyini müəyyənləşdirmək mümkün deyildir. Əgər bir məhsulun qiyməti yüksəlsə, istehlakçılar onu almaq əvəzinə oxşar digər məhsulu da ala bilərlər. Belə olan halda onlar həmin məhsuldan faydalana bilməsəldə, bu faydanı digər məhsulla müəyyən qədər bərpa edə bilərlər. Yəni, qiymət dəyişikliyi baş verdiyi vaxt məhsullara olan tələbdə fərqlilik yaranır və istehlakçıların aldıkları məhsul səbətində dəyişiklik olur. Əgər qiymət dəyişikliyi Laspeyres indeksi ilə hesablasaq biz bu amili nəzərə almamış olarıq və istehlakçıların faydasındaki azalmanı şişirdərik

$$I_L = \frac{\sum(p_{n,1} \cdot q_{n,0})}{\sum(p_{n,0} \cdot q_{n,0})}$$

$\sum(P_{n,1} \cdot q_{n,0})$ — cari dövrün qiymətlərilə, bazis (ötən) dövrün realizə olunmuş məhsulun dəyəri.

$\sum(P_{n,0} \cdot q_{n,0})$ — bazis dövründə məhsulun faktiki dəyəri .

2. Paaşə indeksi müəyyən bir il ərzində ölkə çərçivəsində nəzərdə tutulan bütün əmtəə qruplarına görə müəyyənləşdirilir və ÜDM deflyatoru adlanır.

$$I_P = \frac{\sum(p_{n,1} \cdot q_{n,1})}{\sum(p_{n,0} \cdot q_{n,1})}$$

$\sum(P_{n,1} \cdot q_{n,1})$ — cari dövrdə məhsulun faktiki qiyməti.

$\sum(P_{n,0} \cdot q_{n,1})$ — bazis(ötən) ilin qiymətlərilə cari ildə realizə olunmuş məhsulun dəyəri.

Paaşə indeksi ilə hesabladıqda isə, dəyişmiş səbətdəki məhsulların miqdarı əsasında qiymət dəyişikliyi hesablanmış olarıq. Bu da bahalaşmış və növbəti dəfə daha az alınan məhsulun qiymət dəyişikliyi zəif əks etdirər. Nəticə etibarı ilə qiymət yüksəlməsinin gətirdiyi mənfi effekti azaldar.

3. İl ərzində inflyasiyanın dərəcəsi və ya tempi

- Cari ilin deflyatoru
- Keçən ilin deflyatoru

Inflyasiyanın səviyyəsi və ya tempi cari ildəki deflyatorla mənəsbətdə və keçən ilki deflyatorla münasibətdə fərq kimi müəyyən edilir.

İnflyasiyanın tempi ya o onluq kəsirlərdə, ya da faizlə hesablanır. Ən vacib dəyər göstəricilərinin yenidən hesablanması sistemi olan faktiki qiymətlərin müqayisə edilə bilən milli hesablar deflyator indeksinin köməyi ilə həyata keçirilir. Məsələn əgər araşdırılan il deflyator (məs, 2007) 118% (onluq kəsrlə 1.18) , keçən il deflyator (2006) 113 % (1.13) olarsa və bazis ili kimi 2000-ci il

götürülmüşdür. Bu o deməkdir ki, 2006-cı ildə istehlak səbəti 13% , 2007-ci ildə isə 18% artmışdır. Deməli, inflyasiyanın səviyyəsi 4,4% (0,044) təşkil edib.

Qiymət səviyyəsinin artım sürətinə görə inflyasiyanın növlərinə ətraflı baxaq:

1. Sürünən inflyasiya ildə 3-5% ildən çox olmayaraq qiymətlərin artması ilə səciyyələnir. Belə inflyasiya tempi Qərbin bir çox ölkələrində müşahidə olunur. Sürünən inflyasiya böhran sarsıntılarla müşayiət olunmur. O, bazar iqtisadiyyatının adi elementidir. Hesab olunur ki, bu "üç faizlik" inflyasiyanın tempi nisbətən aşağıdır və istehsalı stimullaşdırmaq üçün istifadə oluna bilər.

"Adət" olunan inflyasiyanın yol verilən tempi konkret şəraitdən asılıdır; O, müxtəlif ölkələr üçün fərqlidir. Məsələn, İsveçrə üçün sürünən inflyasiya tempinin yol verilən həddləri 1%-dən çox olmamalıdır; Yunanıstan üçün sabit təsərrüfatın inkişafı üçün qiymət artımı 8-10% həddində olur.

Sürünən inflyasiya qiymətlərin səviyyəsinin artması az olan, uzun müddətliyi (bir neçə il) və müntəzəm olması ilə səciyyələnir. Mütəxəssislər baxımından, bu hal iqtisadi sahədə ildə 10% -dək qiymət səviyyəsinin artımı ilə müşahidə olunur.

Bu bahalaşma istehlak səbətinə və insanların maddi vəziyyətinə mənfi təsir göstərmir. İlk növbədə ona görə ki, işəgötürənlərin əksər hissəsi öz əməkdaşlarının əmək haqqının artırılmasına macal tapır. Nəticədə insanların həyat səviyyəsi dəyişmir.

Sürünən inflyasiya niyə yaranır?

Qiymət səviyyəsinin cüzi artımı məhsulların yenilənməsi səbəbindən baş verə bilər. Müasir texnologiyalar daha maraqlı məhsullar buraxmağa imkan verir və onların qiyməti onların əvvəlki analoqlarından üstün göstərilir.

Əgər qiymət səviyyəsinin artımı təbii yolla baş vermirsə, onda onu dövlət özü qaldırır. Bu məsələ, yanacağın qiymətinin və kommunal ödənişlərin artırılması ola bilər. Amma hökumət bunu zərər vermək məqsədi ilə etmir. Sürünən inflyasiya sayəsində insanlar pulu toplamaq əvəzinə xərcləyirlər.

Əgər qiymətlər uzun müddət dəyişdirilməzsə, istehlak fəallığının azalması baş verə bilər: İnsanlar pul yığmağa başlayarlar, çünki əmin olacaqlar ki, onların

qiyməti düşməyəcək, bu da iqtisadiyyatın düşməsinə gətirib çıxara bilər. Qiymətlərin səviyyəsinin cüzi artımı isə hər bir ölkənin inkişafı üçün vacib olan tələbi stimullaşdırır.

Sürünən inflyasiya təhlükəlidir ?

"İnflyasiya" sözü demək olar ki, hər bir insanda mənfi emosiyalar doğurur, çünki məhsul və xidmətlərin bahalaşması pul çatışmazlığına gətirib çıxarır və insanlar özlərinə lazım olanı ala bilmirlər. Amma hər bir inflyasiya insanların maddi vəziyyətinə və iqtisadiyyata mənfi təsir göstərmir. Hətta bəzən o faydalı da ola bilər.

Mütəxəssislərin fikrincə, sürünən inflyasiya iqtisadiyyata mənfi təsir göstərmir. Qiymətlərin artımı ildə 10%-dan az olur və bu inkişaf edən bazar iqtisadiyyatı şəraitində olan ölkələr üçün normal sayılır. Əgər yeni malların alınması üçün imkan yoxdursa müasir məhsulların mağazalarda olması insanlara əvvəlki buraxılışdan olan malları almağa mane olmur. Belə çıxır ki, hər bir kəs özünə lazım olan malı ala və ya puluna qənaət edə bilər.

Yəni mülayim inflyasiya insanların həyat səviyyəsini yüksəltməyə və istehsalı stimullaşdırmağa xidmət edir. Qərribə səslənsə də bu belədir. Məsələn, adi adam və ya sahibkar bankdan kredit götürür, ona borc yükü düşür. İnflyasiya zamanı isə krediti ödəmək daha asandır, çünki faktiki ödənişin məbləği zaman keçdikcə dəyişmir, lakin qiymətlərin ümumi səviyyəsi ilə müqayisədə o, yalnız ildən-ilə azalır.

2. Sürətli (sıçrayışlı) inflyasiya sürünən inflyasiyadan fərqli olaraq çətin idarə olunandır. Qiymətlərin orta illik artımı 10% -dən 50% -dək (və bir qədər yüksəkdir). İnflyasiyanın bu növü keçid iqtisadiyyatı ölkələri üçün xarakterikdir. (90-cı illərin birinci yarısında) Pərakəndə satış qiymətlərinin artım tempi Polşada 20%-70%; Macarıstanda 19% -dən 35% -dək; Slovakiya və Çexiyada 10% -dən 55-60% -dək həddə olmuşdur.

Sürətli inflyasiyada qiymət artımının ciddi parametrləri yoxdur. İnflyasiya prosesləri özünü sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi müxtəlif olan ölkələrdə fərqli göstərir. Müharibədən sonrakı dövrdə kapitalizm inflyasiyanın iki böyük dalğasını yaşayıb: hərbi iqtisadiyyatdan bazar tipli iqtisadiyyata keçid (1945-1952-ci illər). Və "Neft şokları" təsiri altında bütün dünya və daxili qiymətlərin kəskin çarpmışması (1974-1981-ci illər). Amma qərb ölkələri antiinflyasiya tənzimlənməsinin müxtəlif metodlarından istifadə edərək inflyasiya prosesləri sakitləşdirməyə nail olmuşlar. Kiçik ölkələr üçün, məsələn, İsveç, idxal olunan inflyasiyanın qarşısını almaq vacib idi, bunun üçün milli valyutanın məzənnəsinin qalxması vacib idi. Digər ölkələr, məsələn ABŞ, AFR, inflyasiyanın qarşısının alınması pul-kredit maliyyə siyasəti vasitəsilə həyata keçirildi.

Sürətli inflyasiyanın xarakteristikaları:

İnflyasiya artıq bir çox insanlar üçün adi hal olub. Nə vaxt qiymətlər sürətlə artır, istehlak səbətinin bahalaşması o zaman təsirli olur.

Əgər bir illik inflyasiya 10%-i keçmirsə, onda iqtisadçılar onu sürünən inflyasiya adlandırırlar. Qiymətlərin artım səviyyəsi bir ayda 50%-dən çox olarsa, bu hiperinflyasiyadır. Sürünən inflyasiya ilə hiperinflyasiya arasında sürətli inflyasiya durur.

İndiki dövrdə hələ iqtisadçılar müəyyən edə bilməyiblər ki hansı dəqiq çərçivələrə əsasən inflyasiyanı sürətli inflyasiya adlandırmaq olar. Ancaq mütəxəssislərin əksəriyyətinin fikrincə, inflyasiyanın səviyyəsi 10-200% olduqda belə inflyasiya sürətli inflyasiya adlandırılır.

Sürətli inflyasiya Rusiyada kifayət qədər tez-tez baş verir. İnsanlar onu 1995-2005-ci illər arası yaşamışlar. Daha sonra 2007-2008-ci illərdə yenidən yaşanmışdır.

Sürətli inflyasiyanın yaranma səbəbləri

Sürətli inflyasiya yaranmış büdcə kəsirini doldurmaq üçün əlavə pul çapı zamanı yaranır. Ancaq dövlət pul çapı dəzgahlarını elə belə işə salmır. Bunun üçün ciddi səbəblər həmişə var:

- Pullar ordunun saxlanması üçün lazımdır;
- Neft və qazın qiymətinin aşağı düşmüşdür, onların ixracı azalmışdır;
- İstehsalın azalması baş verib;
- Xarici valyutanın məzənnəsinin artımı müşahidə olunur.

Nəticədə pul kütləsinin əmtəə artıq başlayır və qiymət artımı baş verir.

Nə vaxt söhbət hiperinflyasiyadan gedir iqtisadçılar yendə eyni səbəbləri deyirlər. Hər şey yaranmış problemin ciddiliyindən asılıdır. Çünki milli valyuta 30% də düşə bilər 300% də. Müharibə uzun müddət davam edə bilər, bu zaman dövlət sərhədlərinin möhkəmləndirilməsi üçün yalnız hərbi qüvvə göndərməli olacaq; bu bizim ərazidə də başlaya bilər və o zaman əhəmiyyətli xərc tələb edəcək və hiperinflyasiya yaradacaq.

Sürətli inflyasiya nəyə gətirib çıxarır?

İqtisadiyyatın hər bir sahəsi sürətli inflyasiya zamanı ağır vəziyyətə düşür. Milli valyutada bağlanan hər bir müqavilədə qiymətlərin artımı nəzərə alınır. Milli valyutada mümkün qədər az müqavilələr bağlanılır, çünki sahibkarlar tərəfindən milli valyutanın ucuzlaşması gözlənilir. Yekun olaraq, iqtisadi pozuntular və təhriflər yaranır.

Müştərilər yalnız iri ciddi firmaları seçirlər və buna görə də kiçik firmalar öz fəaliyyətini başa çatdırır. Bir çox insanlar ağır iqtisadi vəziyyətə düşür, çünki əmək haqları artmır, amma qiymətlər daim artır. Bundan başqa, çox sayda şirkətlərin bağlanması nəticəsində işsizlik səviyyəsi artır.

İnsanların əllərində pul olduğu halda mümkün qədər ondan tez xilas olmağa çalışırlar. Sürətli inflyasiyanın müşahidə olunduğu ilk aylarda daşınmaz əmlak, mebel, texnika və digər bahalı məhsullara tələbat artır. Bir çox insanlar pullarını xarici valyutaya köçürmək istəyirlər.

Sürətli inflyasiya insanlar üçün hiperinflyasiya qədər qorxulu deyil. Xüsusilə əgər onun aşağı həddi elədə yüksək deyilsə və səviyyəsi 10-40% arasındadırsa. Amma insanların əksəriyyəti bu dövrdə ciddi çətinliklər çəkirlər.

Ən böyük təhlükə olaraq hiperinflyasiya göstərilir. Aylıq (üç-dörd ay ərzində) qiymət artımı 50%, illik artım tempi isə bəzən şərti olaraq dörd rəqəmli rəqəmlərlə ifadə olunur. Hiperinflyasiyanın xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, o praktiki olaraq idarəolunmaz olur. Adi funksional qarşılıqlı əlaqə və adi idarəetmə rıçaqlarını qiymətlərə təsir göstərə bilmirlər. Çap dəzgahları tam gücü ilə işləyir, istehsalat parçalanır. Hiperinflyasiyanın qarşısını almaq və ya dayandırmaq üçün fəvqəladə tədbirlərə əl atmaq lazım gəlir. Hiperinflyasiya ilə mübarizə aparmaq üçün birmənalı təsəvvür yoxdur. Bunun üçün müxtəlif üsullar təklif olunur. Labüd, gözlənilən qiymətlərin artımını qabaqlamaq üçün "qaynar" pulların sahibləri onlardan tez yaxa qurtarmağa çalışırlar (daşınmaz əmlak, sənət əşyaları, qiymətli metallar). İnsanlar " inflyasiya psixozu " təzyiqi ilə fəaliyyət göstərir, bu isə qiymət artımını və inflyasiyanı sürətləndirir.

Hiperinflyasiyaya klassik nümunə kimi Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyada və bir sıra başqa ölkələrdə yaranmış vəziyyəti göstərmək olar. Almaniyada 1923-cü ilə qiymətlərin artım səviyyəsi on-on iki rəqəmli rəqəmlərlə hesablanırdı. Əmək haqqını dərhal xərcləmək lazım idi, çünki gün ərzində məhsulların qiyməti dəfələrlə artırdı. Rusiyada dövriyyədə olan pulun miqdarı 1918-ci ilin yanvarından 1921-ci ilin dekabrına qədər 27 milyard rubldan 219 trilyon 845 milyardadək artmışdı. Emissiya rublun alıcılıq qabiliyyətinin 10 milyon dəfə düşməsinə gətirib çıxarmışdı.

Beləliklə inflyasiya özünü son dərəcə mürəkkəb və ziddiyətli fenomen kimi göstərir.

Hiperinflyasiya - əlverişsiz iqtisadi haldır

Qiymətlər hər bir ölkədə (Azərbaycan da istisna deyil) daim dəyişir və dəyişikliklər, adətən istehlakçılar üçün həmişə yaxşılığa doğru baş vermir. İstehlak səbətinin bahalaşmasının ildə 7-10% olması artıq çoxdan norma kimi sayılır. İqtisadiyyatın sakit vaxtında ölkədə işəgötürənlərin çoxu əmək haqqını təxminən

belə kəmiyyətə uyğun indeksləşdirilər. Amma heç də həmişə əhalinin gəlirlərinin artımı qiymətlərin qalxması üçün macal tapmır.

Hiperinflyasiya zamanı pullar sürətlə qiymətdən düşdüyünə görə işəgötürənlər əmək haqqının artırmaq iqtidarında olmurlar. Bundan başqa, şirkətlərin əksəriyyəti fəaliyyətini dayandırır. Büdcədən əmək haqqı alan işçilər isə aylarla maliyyələşdirilməni gözləyə bilirlər.

Mütəxəssislər fikrincə, qiymət səviyyəsinin artımını hiperinflyasiya adlandırmaq olar, əgər istehlak səbətinin dəyəri ayda 50 faizdən çox artır və bu bahalaşma ölkədə 3 aydan çox davam edirsə. Yəni pul təxminən 2-3 ay ərzində bir neçə dəfə qiymətdən düşür.

Hiperinflyasiya niyə yaranır?

Bu hal pul (emissiya) buraxılmasının çoxluğu səbəbindən yaranır. Dövlət çap dəzgahlarının işə buraxılması qərarını qəbul edir, tələb təklifi dəfələrlə artırmağa başlayır, bu zaman insanlar gəlirlərinin artımını hiss etmirlər.

Niyə elə vəziyyət yaranır ki çap dəzgahları tam gücü ilə işə başlayır

Dövlətin büdcəsi müəyyən müddət üçün planlaşdırılmış gəlir və xərclərdən ibarət olur.

Büdcə gəlirləri aşağıdakılardan ibarət olur:

- Müəssisələr, şirkətlər və adi vətəndaşlar tərəfindən ödənilən vergilər;
- Bankların və digər maliyyə təşkilatlarının fəaliyyətindən əldə olunan vergilər;
- Digər ölkələrə neft və qaz satışı.

Amma bunlar büdcənin maliyyələşməsinin tamamı deyil.

Büdcənin planlaşdırılması zamanı xəzinədə pul yoxdur. İqtisadçılar yalnız onların daxil olmasını proqnozlaşdırırlar. Əgər bəzi hallar yolunda getmirsə və gəlirlər planlaşdırıldığından daha az daxil olursa, o zaman maliyyələşdirilməni planlaşdırılan həcmdə təmin etmək mümkün olmur. Bu halda büdcə kəsirini doldurmaq üçün vəsait axtarılır və çox vaxt bu problem, emissiyanın köməyi ilə həll olunur. Beləliklə büdcənin çap dəzgahları vasitəsilə doldurulması hiperinflyasiyaya gətirib çıxarır.:

- Büdcənin planlaşdırılması zamanı neft və qazdan gələn gəlirlər nəzərə alınır. Satış həcmi də proqnozlaşdırılır və əgər hansısa səbəblərdən qazın və ya neftin qiyməti kəskin düşməyə başlasa və ya satış həcmi azalsa, onda büdcədə olan pul yetərli olmacaqdır.

- Hərbi əməliyyatlar. Dövlətlər silahlanma və ordunun saxlanmasına böyük məbləğlər xərcləyirlər. Amma dövlət büdcəsində bu xərcləri planlaşdırmaq mümkün deyil, çünki müharibə gözlənilmədən başlayır. Elə olur ki, hərbi əməliyyatların aparılması üçün büdcə vəsaitləri çatışmır, onda pul böyük miqdarda sadəcə çap edilir.

- Biznes axını. İri şirkətlərin fəaliyyətinin dayandırılması, büdcəyə daxil olan vergilərin azaldılmasına gətirib çıxarır. Söhbət kiçik firmalardan gedərkən, onların dağılması ölkə iqtisadiyyatına təsir göstərə bilməz, lakin böyük müəssisələrin dağılması hiperinflyasiyaya gətirib çıxara bilər.

Hiperinflyasiyanın nəticələri. Bu dövrdə insanlar nə gözləməlidirlər?

Hiperinflyasiya iqtisadiyyatda ciddi böhrana gətirib çıxarır və maliyyə vəziyyəti hər bir ailədə öz əksini tapır. İnsanlar əmək haqqının əvvəlki həcmi bir neçə dəfə az mal və xidmətlər ala bilirlər. Bir çox şirkətlər bağlanır ki, bu da işsizliyə gətirib çıxarır. Nəticədə yoxsul insanların sayı artır və onlar cari vəziyyətdə yalnız ilk zərurət məhsullarını almaq imkanına malik olurlar. Hiperinflyasiya nə qədər çox davam edərsə, onun nəticələri daha ciddi davam edir.

Bununla yanaşı, milli valyutailə kredit alan insanlar, fayda qazanır: Çünki ödənişin məbləği dəyişmir, amma o qiymət səviyyəsinin artımı nəzərə alınmaqla bir neçə dəfə az göstərilir. Əsas göstərilən məbləği ödəməkdir. Ancag bu vəziyyətdən banklar kifayət qədər əziyyət çəkir ki bu da inflyasiyaya əlavə təkan verir.

1.3 İnflyasiyanın sosial iqtisadi nəticələri

İstənilən coxfaktorlu iqtisadi proses kimi inflyasiyanın da bir sıra nəticələr var:

- Pul axınları və pul ehtiyatları arasında fəzadlar. Bütün pul ehtiyatları (əmanətlər, kreditlər, hesablardakı qalıqlar və s), qiymətli kağızlar dəyərsizləşir, pul emissiyasının problemləri kəskinləşir;

- İdarə olunabilməyən gəlir bölüşdürülməsi: inflyasiya zamanı kreditor, satıcı, ixracatçılar, büdcə müəssisələrinin işçiləri ududur, real sektorun işçiləri, alıcılar, idxalçılar, borclular udur. Inflyasiya nəticəsində maliyyə sisteminə daxil olmayan “saxta” gəlirlər yaranır.

- Bütün əsas iqtisadi göstəricilər təhrif edilir: ÜDM, rentabellik, faiz və s.;

- Qiymət artımı milli pul vahidinin məzənnəsinin düşməsi ilə müşayiət olunur.

İqtisadi həyat üçün inflyasiyanın təsirini iki istiqamətdə nəzərdən keçirmək olar: Milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə təsiri və milli istehsalın həcminə təsiri.

Milli gəlirin yenidən bölüşdürülməsinə təsiri:

Bir müddət əvvəl də qeyd etmişdik ki, milli gəlir müxtəlif mənbələrdən formalaşır. Onların daimi (gəliri müəyyən müddət ərzində müəyyənləşdirilən) və dəyişən gəlirlərə (gəliri iqtisadi agentin fəaliyyətindən asılı olaraq dəyişən) bölmək olar. Aydındır ki, inflyasiya gəlirləri fiksajlanmış insanlara daha ağır təsir göstərir, çünki onların real alıcılıq qabiliyyəti azalır. Fiksajlaşdırılmamış gəlirlərlə yaşayan insanlar gəlirlərinin artım tempi qiymətlərin artım tempindən yüksəkdirsə, inflyasiyadan uda bilərlər (yəni onların real gəliri artır).

Əgər əmanət üzrə faiz dərəcəsi inflyasiyanın tempindən aşağıdırsa, bu zaman əmanət sahibləri də inflyasiyadan zərər çəkə bilərlər.

Qəti müəyyənləşdirilmiş uzunmüddətli faiz dərəcələri ilə borc alan şəxslər onun yalnız bir hissəsini qaytaracaq, çünki pulun real alıcılıq qabiliyyəti inflyasiyaya görə azalacaq.

Kreditörleri qorumaq üçün uzunmüddətli borclar zamanı üzən faiz dərəcələrindən istifadə etmək olar.

Bir çox insanlar üçün inflyasiya sosial bəla gətirir: kasıblar daha da kasıblaşır, varlılar daha da varlanırlar. Çünki məhz əhalinin aztəminatlı təbəqəsi fiksajlaşdırılmış gəlir alır (bank əmanətləri üzrə faiz dərəcəsi müəyyən edilmiş, əmək haqqı və s.).

Milli istehsalın həcminə təsir

İstehsal həcmi üçün inflyasiyanın təsirinə dair iki rəy var: Birinci odur ki, qiymətlərin artımı, inflyasiya, istehsalçıları daha çox məhsul istehsal etməyə stimullaşdırır. Belə mülayim inflyasiya halında istehsalın və məşğulluğun yüksək səviyyəsinin əldə edilməsi mümkündür. İkinci rəy ondan ibarətdir ki, əgər ölkədə xərclər inflyasiyası müşahidə olunursa, daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi istehsalın həcmi aşağı düşür. Tam məşğulluq şəraitində yaranan tələb inflyasiyası zamanı qiymətlərin səviyyəsi artır, lakin istehsal əvvəlki səviyyəsində qalır. Sonuncu halda inflyasiyanın bərpası və ya inflyasiya spirali yarana bilər: Tələbin artması qiymətlərin artmasına səbəb olur.

Sosial-iqtisadi nəticələri

İnflyasiya milli istehsalın həcminə təsir göstərir. Məsələn, istehsalın və mübadilənin hiperinflyasiya öz növbəsində milli istehsalın real həcmənin aşağı düşməsinə, işsizliyin artmasına, müəssisələrin bağlanması və bankrot olmasına gətirib çıxarır.

İqtisadiyyatda gəlirlər qeyri-bərabər bölüşdürülür.

İnflyasiyanın təsirinin müəyyənləşdirilməsi üçün gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi göstəriciləri tətbiq olunur:

Nominal gəlir - bu pulun (məsələn, əməyin ödənilməsi) nominal dəyəri ilə ifadə olunmuş gəlirdir;

Real gəlir:

- Nominal gəlirin alıcılıq qabiliyyətini göstərir;
- Nominal gəlirin məbləğində alınmış malların kəmiyyətini göstərir.

Gözlənilməyən inflyasiyadan gəlirlər itirilir:

- Hesablaşma hesabında əmanətləri olan əmanətçilər (pul qiymətdən düşür və əmanətləri azalır)
- Kreditorlar bir müddətdən sonra öz alıcılıq qabiliyyətini itirən kreditlərinin qaytarılmasını gözləyir. Çünki inflyasiyadan olan itkiləri kompensasiya etmək üçün kreditorlar müvafiq kredit üzrə faiz dərəcəsini müəyyənləşdirir ki,öz itkisini (zərərinə) ödəsin.

Ona görə də:

- Nominal faiz dərəcəsini (kredit müqaviləsində, qeyd edilən faiz dərəcələrini);
- Real faiz dərəcəsini fərqləndirirlər.

Sahibkarlar üçün real faiz dərəcəsi daha doğrusu, inflyasiya şəraitində belə onlarda qalacaq gəlirlər vacibdir:

Nümunə: Faiz dərəcəsi illik- 20%.

Qiymət artımı il ərzində -12%.

Real faiz dərəcəsi $20\% - 12\% = 8\%$;

Sabit gəlir alanlar – məs, maaş, pensiyalar, müavinətlər şəklində alan şəxslər gəlir, qiymətlərin artması ilə gəlirlərinin bir hissəsini itirirlər. Buna görə də hökumət vəzifə maaşı alan işçilərin əmək haqlarını artırır.

1993-cü ildə Azərbaycanda baş vermiş inflyasiyanın nəticələrini araşdıraraq:

Artıq 1993-cü ilin yaz fəslində manat həm əmtəəyə, həm də rubla qarşı qiymətdən düşməyə başladı. İlin ortalarındakı siyasi toqquşmalar - az qala vətəndaş müharibəsinə gətirirdi, iqtisadiyyata və pulun möhkəmliyinə dağıdıcı zərbə vururdu. Bir neçə ay çəkən siyasi çəkişmələr vaxtı iqtisadi və antiinflyasiya siyasəti arxa plana çəkildi. 1993- cü ildən 1994-ə kimi manat qiymətdən düşməyə davam edirdi. Neft hasilatının aşağı düşməsi nəticəsində dərhal valyuta idxalı azaldı. Dövlət büdcəsinə ərzaq məhsullarının satışından gələn gəlirlər azaldı. Bütün faktorlar və pul kütləsinin direktiv tənzimlənməsi ilə birlikdə nəticə etibarilə 1993-1994- cü illərdə hiperinflyasiya səviyyəsinə çatmaq üzrə idik. Dövlət İnflyasiyanın qarşısını ala bilmədi. O, istehsalın aşağı düşməsindən qidalanaraq böyüməyə başladı, büdcə emisiyalarının böyüməsi, kommersiya banklarının həddən artıq

qarşısı alınmaz kreditlər verməsi (kredit İnflyasiyası), ölkənin pul vahidinin və bank sisteminin sıradan çıxması, yerli valyutanın dollar tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxardılması, əmtəə-pul münasibətlərindən natural münasibətə keçmək təhlükəsi - bunları hiper İnflyasiya əlamətlərini özündə daşıyırdı. İqtisadi tarixdə Azərbaycanın istəyindən asılı olmayaraq 1994-cü il hiper İnflyasiya ili kimi yadda qalacaq. Əgər vətəndaşlar işdən evə qayıdarkən bu günkü, meyvə alımını təxirə salırdılsa, sabahkı gün praktiki olaraq hər bir şeyi yeni yüksək qiymətlərlə ödəyirdilər. Yalnız bir il ərzində istehlak mallarının qiyməti təqribən 20 dəfə artmışdır. Hələ ilin axırlarına yaxın qiymətlər ay ərzində az qala iki dəfə artmışdı. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycan üçün bu cür yüksək İnflyasiyanın nə dərəcədə dağıdıcı olduğunu şərh etməyə ehtiyac yoxdur.

Milli Bankın verdiyi məlumatlara əsasən sonrakı dövrlərdə infilyasiya getdikcə azaldıldı. Təqribən birrəqəmli səviyyəyə gətirildi.

II Fəsil : İnflyasiya ilə mübarizədə dünya təcrübəsi.

2.1 İnkişaf etmiş ölkələrin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi.

İnflyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin hökumətlərini müəyyən iqtisadi siyasət aparmağa vadar edir. Dövlət tərəfindən pul kütləsinin tənzimlənməsinə həmişə diqqət yetirilmişdir. Antiinflyasiya siyasətinin pul-kredit, büdcə, vergi tədbirləri, sabitlik proqramlar və fəaliyyətin tənzimlənməsi üzrə gəlirlərin bölüşdürülməsi və s kimi zəngin çeşidləri vardır. Antiinflyasiya siyasətinin xarakterini qiymətləndirərkən, üç ümumi yanaşmanı ayırmaq olar. Birinci (keynsin müasir tərəfdarları tərəfindən təklif olunur) çərçivədə fəal büdcə siyasəti nəzərdə tutulur - dövlət xərcləri və vergi ilə təsir: bu zaman dövlət öz xərcləri məhdudlaşdırır və vergiləri artırır. Nəticədə tələbat azalır, inflyasiyanın tempi aşağı düşür. Lakin eyni zamanda istehsalın və investisiyaların azalması baş verə bilər ki, bu da durğunluğun yaranmasına gətirib çıxara bilər və hətta ilkin olaraq qoyulmuş məqsədlərə zidd olaraq, işsizlik inkişaf edə bilər.

Büdcə siyasəti tənəzzül şəraitində tələbatın genişlənməsi üçün keçirilir. Tələbatın azaldığı zaman (hətta büdcə kəsirinin artması şəraitində) dövlət əsaslı vəsait qoyuluşu proqramları həyata keçirilir, vergilər azaldılır. Hesab olunur ki, beləliklə istehlak malları və xidmətləri üzərində tələbat genişlənir. Lakin büdcə vəsaitləri vasitəsilə tələbatın stimullaşdırılması üsulu 60-70-ci illərdə bir çox ölkələrin təcrübəsi ilə göstərdi ki, əksinə olaraq inflyasiyanı sürətləndirə bilər. Üstəlik böyük büdcə kəsrləri hökumətin vergi və xərclər üzərində manevr imkanlarını məhdudlaşdırır.

İkinci yanaşma iqtisadi nəzəriyyənin monetarizm tərəfdarları tərəfindən tövsiyə olunur. Dolayısı ilə və çevik təsir göstərən Pul-kredit tənzimlənməsi mövcud iqtisadi vəziyyət üçün ön plana çəkilir. Bu növ tənzimlənmə Mərkəzi bankın hökumətə nəzarəti altında olmayaraq keçirilir, emissiyasına səbəb olur, dövriyyədə olan Pul miqdarı və borc faiz dərəcələri dəyişir. Bu yanaşmanın

tərəfdarları hesab edirlər ki, dövlət ödəniş qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması üçün antiinflasiya tədbirləri görməlidir. Çünki işsizliyin təbii səviyyəsinin azaldılması yolu ilə iqtisadi artımın stimullaşdırılması və süni məşğulluğun dəstəklənməsi inflasiya üzərində nəzarətin itirilməsinə doğru aparır.

Bir çox ölkələrin hökumətləri 60-cı illərdən başlayaraq nəzarətdən çıxan inflasiyanı cilovlamaq üçün, qiymət və gəlir siyasətini aparmışlar və əmək haqqlarını məhdudlaşdırmışlar. Bu da üçüncü metodun əsasını təşkil edir. Çünki bu siyasət inflasiya ilə bazar siyasəti üsulları ilə deyil, inzibati üsullarla mübarizə aparır və həmişə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatır.

Antiinflasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsində böyük təcrübəyə malik olan qərb ölkələrində uzunmüddətli və qısamüddətli siyasətin əlaqələndirilməsi məqsədəuyğun göstərilir.

Uzunmüddətli siyasət özündə ilk növbədə dövlət xərclərinin azaldılması və vergilərin artırılması hesabına büdcə kəsirinin azaldılması üzrə tədbirləri birləşdirir.

İkincisi, pul kütləsinin illik artımı üçün pul dövriyyəsi sahəsində tədbirlər, xüsusilə sərt limitlərin müəyyənləşdirilməsidir. Bu da inflasiyanın səviyyəsinə nəzarət etməyə imkan verir.

Üçüncüsü, iqtisadiyyata inflasiyanın büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsi üçün qısamüddətli kredit və borclar şəklində təsirinin azaldılmasıdır.

Qısamüddətli antiinflasiya tədbirləri inflasiyanın tempinin müvəqqəti azaldılması üçün yönəldilir. Burada uğurlu nəticə məcmu təklifin məcmu tələbin artırılmasına nail olmadan artırılmasıdır. Bu məqsədlə dövlət əsas istehsal əlavə kənar mallar və xidmətlər buraxan müəssisələrə əlavə güzəştlər verir. Bunlar öz mülkiyyətinin bir hissəsinin özəlləşdirməklə dövlət büdcəsinə daxilolmaları artırmaq və onun kəsir probleminin həllini asanlaşdırmaq, həmçinin yeni özəl

müəssisələrdə böyük sayda səhmlərin satışı ola bilər. İnflyasiya ilə mübarizə, cəmiyyətin maraqları baxımından xalq təsərrüfatında böyük itkilərə gətirib çıxara bilər. Bəzi hesablamalara görə, inflyasiya səviyyəsinin 1% aşağı düşməsi üçün işsizlik il ərzində öz təbii səviyyəsindən 2% yüksək olmalıdır. Bu zaman Ümumi Milli Məhsul (ÜMM) real potensial ilə müqayisədə 4% azalır. ÜMM belə azalması ABŞ üçün, 1985-ci ildə 160 mlrd. həcmində qiymətləndirilir.

Ayrı – ayrı ölkələrdə inflyasiya

ABŞ

Müharibədən sonra ABŞ-da digər kapitalist ölkələrində olan kimi inflyasiya silah və hərbiəşdirmə iqtisadiyyatı ilə bağlı idi. Pul kütləsinin artımı ABŞ-da əmtəə istehsalının artımını xeyli qabaqlayırdı və inflyasiya xarakteri daşıyırdı. 1960-cı ildən 1967-ci ilədək nağd pul kütləsi 44% artmışdı, real ifadədə pərakəndə əmtəə dövriyyəsi isə yalnız - 26% artmışdı. ABŞ-da sənaye istehsalı böhranı 1969-1970-ci illərdən aşağı düşməyə başladı, ancaq pul kütləsi artmaqda davam edirdi. Belə ki, 1971-ci ilin martında sənaye məhsullarının ümumi indeksi 1939-cu ilə nisbətən 5% aşağı idi, lakin 1969-cu ildən 1971-ci ilə kimi pulun dövriyyədə ümumi kütləsi 11% artmışdı. 1971-ci ilin martında 1972-ci ilin martınadək pul kütləsi yenidən 11% , sənaye məhsulları isə sadəcə 4% artdı. İnflyasiya və inhisarların təzyiqləri nəticəsində ABŞ-da qiymətlərin səviyyəsi mütəmadi olaraq böyüdü, dolların alıcılıq qüvvəsi isə azaldı. Müharibədən sonrakı dövr ərzində 1945-ci ildən 1972-ci ilə kimi ümumi istehlak qiymətlərinin indeksi iki dəfədən çox artmışdır, təkcə 1963-1972-ci illərdə onun artımı 37 % təşkil edirdi.

ABŞ-da müharibədən sonrakı inflyasiyanın digər kapitalist ölkələrdən fərqli xüsusiyyəti ondan ibarət idi ki, dolların əmtəələrə münasibətdə qiymətdən düşməsi uzun müddət onun qızılı tutumluluğunun azalması ilə müşayiət olunmadı. 1934-cü ildə yaranmış bu vəziyyət 1971-ci ildə də qüvvədə qalırdı.

R. Reyqanın administrasiyası tərəfindən 1981-ci ildə qəbul olunmuş fəal antiinflasiya tədbirləri, onun səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur. Bu tədbirlərin əsasında iqtisadiyyatın monetarist nəzəriyyə tərəfindən tənzimlənməsi dururdu. Tədbirlər sırasında ilk növbədə faiz dərəcələrinin artımı, pul emissiyasının məhdudlaşdırılması, büdcə kəsrinin dövlət xərcləri hesabına azaldılması, ödəniş balansı passivinin azaldılması, hüquqi və fiziki şəxslərin vergilərinin azaldılması və hərbi xərclərin bir qədər azaldılması (SSRİ ilə raket-nüvə silahlarının azaldılması barədə müqavilənin imzalanma nəticəsində) var idi.

Böyük Britaniya

İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr Böyük Britaniya üçün digər sənayecə inkişaf etmiş ölkələrə görə daha sürətli inflasiya tempi ilə xarakterizə olunurdu. 1951-1960-ci illərdə pərakəndə qiymətlər orta hesabla ildə 4,1% , 1971-1980-ci illərdə - 13,3%; 1981-1986-cı illərdə - 7,5% artmışdı. Böyük Britaniyada inflasiyanın səbəbləri həm istehsal sahəsində, həm də dövriyyə sahəsində idi. Dövlət borcunun artmasının əsas səbəblərindən biri büdcə kəsi idi. Yalnız mərkəzi hökumətin borcu 1986-cı ildə ÜMM-nin 47% -ni təşkil edirdi.

İngiltərə Bankı inflasiya ilə mübarizə üçün müxtəlif üsullar tətbiq etdi. 70-ci illərin sonuna kimi pul kredit tənzimlənməsində neokeynsçilik yanaşmasından istifadə olunurdu. Pul-kredit siyasətinin üç metodundan istifadə edilmişdir:

- İngiltərə Bankının faiz dərəcəsi manevrləri ;
- "Xüsusi depozitlərin" normalarının dəyişdirilməsi;
- Özəl sektorlara verilən bank borclarının tətbiqinə nəzarət üzrə birbaşa selektiv metodlar

1976-cı ildən pul kredit siyasətinə neoklassik və xüsusilə də monetarist nəzəriyyənin təsirinin güclənməsi müşahidə olunurdu.

İnflyasiya mübarizə aparmaq üçün mübadilə kursu kimi sabit alman markalarına bağlı olan funt seçildi. Belə siyasət Böyük Britaniyanın Avropa valyuta sisteminin mübadilə kursu mexanizmindən çıxdığı 1992-ci ilin sentyabr ayına qədər davam etdi. O vaxtdan qısamüddətli faiz dərəcələrinin dəyişdirilməsi antiinflyasiya siyasətinin əsas elementi oldu. Aşağıdakı cədvəldən də göründüyü kimi İngiltərədə inflyasiyanın səviyyəsi son bir neçə ildə aşağı səviyyədədir. Bu isə o deməkdir ki, hökumət ən optimal antiinflyasiya siyasətini seçmişdir.

Cədvəl 1.

	19 95	1996	1997	1998	1999	2000	2001
ÜDM (müqayisə edilə biləcək qiymət)*	2,8	2,3	3.3	2,6	2,2	3,0	2,3-2,8
Sənaye istehsalının həcmi (o müqayisə edilə biləcək qiymət)*	4,1	1,1	0.8	0.5	0.0	1.5	1,8-2,0
İnflyasiya (pərakəndə qiymətlərə görə) *	3,4	2,5	3,1	2.4	2.0	2.4	2,4
Dövlət büdcəsi, (kəsiri profisiti / - /, / + /) mlrd. Funt sterlinq							
Əmtəələrin ixracı, mlrd. Funt sterlinq.	-24,9	21.6	-1.9	-7,5	17,1	19,2	23,1
Əmtəələrin idxalı, mlrd. Funt sterlinq	153,7	167.4	171.8	164,1	165,7	182,7	—
Cari əməliyyatlar üzrə ödəniş balansının saldosu, mlrd. Funt sterlinq	165,4 -3,7	180.5 0.6	183.7 6.6	184,6 -0.1	192,4 -11.0	202,8 -14.0	— -21,8

* Sürəti - artımı əvvəlki il üçün,%.

Müharibədən sonrakı inflyasiya **Fransada** xroniki büdcə kəsri ilə sıx bağlı idi. O, həmçinin dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsi, onun “artım siyasəti” və böyük hərbi xərclərlə bağlı idi. İkinci dünya müharibəsindən sonra frank (Fransa pul vahidi) dəfələrlə devalvasiyaya uğradı. Son iki devalvasiyaya 1958-ci ilin dekabrında və 1969-cu ilin avqustunda baş verdi. 1958-ci il devalvasiyası fransız mallarının dünya bazarına ixracının gücləndirilməsində müəyyən rol oynadı. Qızılvalyuta ehtiyatları Fransada xeyli artmışdır: 1958-ci ilin sonunda 1050 mln. Dollardan 1967-ci ilin sonunda 6994 milyon dollaradək. Lakin inflyasiya prosesi daxildə davam edirdi, əmtəə qiymətlərinin sistemli artması davam edirdi. Belə ki, 1962-ci ildən 1971-ci ilin avqustunadək pərakəndə satış qiymətlərinin indeksi 55% yüksəlmişdi.

Bununla əlaqədar Fransa hökuməti 1963-cu ilin sentyabrında "sabitləşdirilmə planını" elan etdi, pərakəndə qiymətlər, əmək haqqı, bir sıra kredit restriksiyası tədbirləri görüldü. (istehlak krediti və müəssisələrinin bank kreditlərinə məhdudiyyətlərin qoyulması, Fransa Bankının uçot dərəcələrinin 1963-cü ilin noyabrında 3.5 %-dən 4%-ə qədər artırılması) Həmçinin vergilərin əhəmiyyətli dərəcədə artırılması yolu ilə büdcə kəsirinin azaldılması üzrə tədbirlər həyata keçirildi.

Amma frankın real sabitliyi baş vermədi: hərbi xərclər və pul kütləsi artmağa, frankın alıcılıq gücü isə düşməyə davam edirdi. Onda 1969-cu ilin sentyabrında Fransa hökuməti daxili istehlakın azaldılması, büdcə kəsirinin azalması və ixracın artmasını nəzərdə tutan "sağlamlaşdırılma planını" hazırladı. Kredit restriksiyaları yenidən qəbul edildi, büdcə kəsirinin azaldılması üçün vergilər artırıldı. Fransa Bankında uçot dərəcəsi 1969-cu ildə 6% -dən 8% -ə qaldırıldı ; Bank və istehlak krediti məhdudlaşdırıldı.

2.1 Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi .

Rusiyada inflyasiya problemləri.

Rusiya iqtisadi həyatında yeddi il sonra- aktiv bazar islahatlarının rəsmən elan olunduğu, maliyyə sabitləşməsinə nail olduqdan sonra ölkə bankrot elan olundu. Həmin anda hökumət bəyan etdi ki, xarici və daxili borc üzrə cari ödənişləri həyata keçirmək iqtidarında deyil, Rusiya bankları isə əmanətçilər və xarici kreditorlar qarşısında öhdəliklərini ödəmək iqtidarında deyil. Qiymət artımı iflasının ilk nəticələrindən biri oldu. İstehlak qiymətləri (inflyasiyanın əsas göstəricisi) 1998-ci il sentyabr ayı ərzində 38%, oktyabr ayı ərzində 5% artdı. Qiymətlərin artımı 1998-ci ildə 60%, 1997-ci il fevral ayında 11% artmışdır. Inflyasiya geri qayıtdı və bunun ən pis cəhəti ondan ibarət idi ki, o, nəinki pul kredit sisteminə, eləcə də bütün iqtisadi siyasətə ziyan vurdu. Inflyasiyanın azaldılması üçün xarici ölkələrdən kreditlər götürüldü və qiymətli kağızlar bazarı yaradıldı. Hadisələrin belə mənfi dönüşünün səbəbi aparılan sosial-siyasi islahatların ölkəyə və cəmiyyətin real iqtisadi vəziyyətinə uyğun olmaması oldu. İslahatların əsas istiqaməti pul mexanizminin transformasiyası və iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsinin problemləri oldu. Və bu problemlər aşağıdakı kimi qiymətləndirilir: Valyuta münasibətləri və qiymətlərin liberallaşdırılması; Xarici ticarətdə inhisarçılığın ləğvi, dövlət müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və s.

Deməliyəmki, inflyasiya həm də mərkəzləşdirilmiş planlaşdırma şəraitində başlamışdır. Dövlət orqanlarının qərarlarına müvafiq olaraq 1990 və 1991-cü illərdə artıq qiymətləri artdı, xüsusilə istehlak qiymətləri 1991-ci ildə 2,6 dəfə artmışdı. 1992-ci il yanvarın 1-dən islahatçılar qiymətlərin liberallaşdırılmasını elan edərək onların təxminən 3-4 dəfə artımını gözləyirdilər. Faktiki olaraq isə qiymətlər 26 dəfə artdı. Inflyasiya ilə pul kütləsinin tənzimlənməsi vasitəsilə, onun hədsiz artımına yol vermədən tez mübarizə aparılmasına ümid edirdilər. Elə burda

əsas səhvə yol verildi. O, Rusiyada inflyasiyanın düzgün təqdim edilməməsi ilə və bununla da əlaqədar olaraq inflyasiya ilə mübarizə vasitələrinin düzgün seçilməməsi ilə bağlı idi. Bu nəzəriyyəyə görə inflyasiya isə sırf pul hadisəsidir, qiymətlərin dinamikası yalnız pul kütləsindən asılıdır, onun böyüklüyü təsərrüfatın pula olan tələbatı ilə müəyyən edilir və hökumət bu tələbatın yaranmasına nə qədər az qarışarsa, o qədər yaxşı olar. Beləliklə, demək olar ki, qiymətlərin dinamikası dövriyyədə olan pul kütləsindən funksional şəkildə asılıdır.

Cədvəl 2. Rusiyada inflyasiya templəri və pul indikatorları

	İLLƏR				
İllər ərzində orta hesabla	1992	1993	1994	1995	1996
M2 artım tempi,%	561,2	416,2	166,5	125,8	37,5
İnflyasiyanın tempi,%	2509	844	215	131	30
ÜDM, trilyon. Rubl.	1,9	171	611	1659	3217
Monetarizasiya əmsalı,%	21,2	12,8	10,7	9,6	17,8
İstehlak qiymətlərinin indeksi	26,1	245	773	1785	3165

1992-1997-ci illər ərzində əsassız antiinflyasiya siyasəti pul kütləsinin məhdudlaşdırılması ödəmələrin qlobal artımına, təsərrüfat əlaqələrində barterin rolunun artırılmasına, istehsalın aşağı düşməsinə gətirib çıxarmışdır. 1995-ci ildən başlayaraq dövlət qiymətli kağızlarının buraxılışı federal büdcə kəsrinin ödənilməsinin əsas mənbəyi oldu. Büdcə kəsrinin örtülməsi cəhdləri iflasa uğradı və hətta maliyyə siyasətinin iki istiqamətinə ziyan vurdu: Pul və büdcə. Pul siyasəti

istehsalın və gəlirlərin azalmasına səbəb olmuşdur. Hökumətin və Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin başlıca nəticəsi rublun kursunun düşməsinə gətirib çıxarmışdı və bununla da 1995-ci ildən həyata keçirilən antiinflyasiya siyasətinin mənasız olduğu sübut olundu. Inflyasiya tempinin azalmasından başqa pul-kredit siyasətinin əsası kimi rublun kursunun sabitliyi də elan olunmuşdu. Rublun kursunun düşməsi dərhal idxal mallarının qiymətinin artmasına, daha sonra isə yerli məhsulların qiymətinin artmasına səbəb oldu. (cədvəl 3) Rublun məzənnəsinin sabit saxlanması və inflyasiyanın yatırılmasına yönəlmiş siyasətinin nəticəsi inflyasiyanın alovlanmasına və rublun kursunun düşməsi təhlükəsinə səbəb oldu. Məhz rublun məzənnəsinin düşməsi avqust-sentyabr aylarında və davam olaraq oktyabr-noyabr aylarında qiymətlərin partlayışına səbəb oldu. Pul kütləsi ilin əvvəlinə nisbətən avqustda aşağı idi. Rublun məzənnəsinin düşməsi iki mühüm amilin nəticəsi idi: rezidentlərin böyük qısamüddətli borcları (təbii ki dollarla) və rublun məzənnəsinin inflyasiyanın səviyyəsindən geriliyi.

Cədvəl 3. Rublun dollara görə valyuta məzənnəsi

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
------	------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

0,0	0,2	0,9	2,3	4,6	5,1	5,8	9,7	27,6	28,1	30,0
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------	------	------

Cədvəl 4. İstehlak qiymətlərinin əvvəlki ilə nisbətən orta illik artımı

İllər	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
İstehlak qiymətlərinin artımı	309,0	197,4	47,8	14,7	27,8	85,7	20,8	25,0

İslahat illəri ərzində kənd təsərrüfatının tənəzzülü sistemli idxalda ərzaq məhsullarına daim ehtiyac yaradırdı. Xarici rəqabətin təzyiqi nəticəsində sənaye məhsullarının bir çox növləri (geyim, ayaqqabı, televizor, avtomobil, video və audiotexnika və s) üzrə istehsal ya azaldı ya da tamamilə kəsildi. Ona görə də rublun məzənnəsinin düşməsinə baxmayaraq, idxalın nominal həcmi rublla artırdı. Bu isə həm də inflyasiya demək idi.

Ukraynada inflyasiya problemləri.

Ölkə iqtisadiyyatının sağlamlığının daha effektiv göstəricisi onun maliyyə vəziyyətidir. Çünki maliyyə sistemi təkcə iqtisadiyyatı lazımi qarşılıqlı əlaqələrlə təmin etmir, o, makroiqtisadi tənzimlənmənin ən təsirli vasitələrindən biri olub, onun köməyi ilə hökumət ölkənin iqtisadi inkişafını tənzimləmək imkanına malik olur. Məhz buna görə hər bir ölkənin hökumətinin fəaliyyəti maliyyə-kredit sisteminin və maliyyə vəziyyətinin ümumilikdə sabitliyinin təmin edilməsinə yönəldilir. Bunun zəruriliyi onunla bağlıdır ki, inflyasiya təkcə ağır sosial-iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarmır, inflyasiya şəraitində fəaliyyət effektivliyini itirir və makroiqtisadi tənzimləmə alətlərinin deformasiyası baş verir.

1992-1994-cü illər Ukraynada müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti üzərində nəzarətin zəifləməsi, çox yüksək səviyyədə inflyasiya, qiymətlərin artması ilə səciyyələnirdi.

Dünya bankının məlumatına görə, Ukraynada inflyasiya 1993-cü ilin ikinci yarısında dünyada ən yüksək səviyyədə olub. Əgər onun səviyyəsi 1992-ci ildə 21 dəfə artmışdısa, 1993-ci ildə 103 dəfə artmışdı. Baxmayaraq ki, 1994-cü ildə inflyasiyanın səviyyəsi bir qədər aşağı düşmüşdü, lakin bu kompleks islahatların aparılması, dövlət maliyyə sistemində keyfiyyətli dəyişikliklər və qiymət liberallaşdırılmasının tətbiqi nəticəsində deyil, büdcə borclarının görünməmiş artımı nəticəsində idi.

Son illər ərzində, baş verən inflyasiya amillərinin sırasına daxil idi:

- enerji daşıyıcılarının və əsas növ xammal və materialların qiymətlərinin artırılması
- pul kütləsinin əlavə pul emissiyası hesabına artırılması
- zərərli işləyən müəssisələrin aşağı kreditləşməsinin nəticəsi kimi nağdsız dövriyyənin artımı
- sənaye istehsalının əksər növlərinin inhisarlaşdırılması şəraitində inhisar qiymət qoyma. Bu istehsalçıları qiymət artımına doğru aparır, çünki istehlakçılar seçimdən və qiymətlərin nəzarətdə saxlanmasından məhrum olurlar.

Ukraynada pul kütləsinin (M2) artım tempi yüksək idi, bu xüsusilə 1992-1993-cü illər dövrünə aid olmuşdur. Növbəti dövrdə pul kütləsinin artım tempi sürətlə aşağı düşməyə başladı, lakin onda qiymətlər kifayət qədər yüksək idi (cədvəl5). Lakin bunun öz səbəbləri var idi. Onların əsası 1992-1993-cü illərlə bağlı idi. Ukrayna hiperinflyasiyanı yaşamışdı. Bunun nəticəsində ÜDM-nin səviyyəsi kəskin şəkildə azalmışdı və bu gün də təxminən 13% təşkil edir (cədvəl) Bu zaman inflyasiya səviyyəsinin tədricən azalması ÜDM-in səviyyəsinin tədricən artırılması üçün əlverişli mühit yaratdı.

Ukraynada 1994-1998-cil illəri inflyasiyaya pul amillərinin təsiri, dövlətin pul-kredit siyasəti xüsusiyyətlərinin getdikcə azalması (cədvəl) , inflyasiyanın özünün

tələb inflyasiyasından xərclər inflyasiyasına çevrilməsi dövrü kimi də səciyyələndirmək olar.

Cədvəl 5. Ukraynada bəzi əsas makrogöstəricilər.

İllər	ÜDM-nin dəyişməsi (keçən ilə nisbətən %)	İstehlak qiymətlərinin artım tempi (keçən ilə nisbətən dəfə)	İnflyasiyanın orta aylıq səviyyəsi (%)	Milli valyutada M2-nin dəyişməsi (keçən ilə nisbətən dəfə)	İlin sonuna olan işsizlik səviyyəsi (%)
1992	-9,9	21,0	33,5	12,6	0,3
1993	-14,2	102,6	47,1	16,8	0,4
1994	-22,9	5,0	14,4	5,6	0,4
1995	-12,2	2,8	9,0	2,4	0,6
1996	-10,0	1,4	2,8	1,39	1,6
1997	-3,0	1,1	0,8	1,47	2,9
1998	-1,7	1,2	1,5	1,13	4,6

İnflyasiyanın səviyyəsi nə qədər yüksək olarsa, kreditə görə faizlər daha çox olar. Əslində, belə vəziyyət borcalanların və kreditorların fəaliyyəti üçün inflyasiya proseslərinin müxtəlif təsiri ilə şərtlənir. Belə şəraitdə kommersiya bankının gəlirlərinin qorunub saxlanmasını borc əməliyyatları üzrə faiz dərəcələri edir. Qeyd etmək lazımdır ki, inflyasiya templərinin çox yüksək şəraitində faiz dərəcələrinin artırılması üçün itkilərin kompensasiya mexanizmi müxtəlif səbəblər üzündən həmişə işə düşmür. (məsələn, çox yüksək faizləri ödəmək və ya borcalanların hazırlıqsızlığı ilə bağlı dövlət tənzimlənməsi) Belə vəziyyət Ukraynada 1992-1994-ci illərdə hierinflyasiya dövründə yaranmışdı ki, qiymətlərin artım tempi kredit əməliyyatları üzrə bank faizlərinin orta qiymətlərilə ilə müqayisə edilən deyildi. (cədvəl 6)

Cədvəl 6. Ukraynada kommersiya banklarının kredit əməliyyatları (milli valyutada) üzrə faiz dərəcələrinin dinamikası tempi və inflyasiya tempi (%) .

	İllər
--	-------

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
--	------	------	------	------	------	------	------	------

İstehlak bazarının qiymət artımı.	2000	10156	401	182	40	10	20	19,2
Sənaye məhsulları istehsalçıların qiymət artımı.	4135	9668	774	177	17	5	35	15,7
Kreditlər üzrə kommersiya banklarının faiz dərəcələri (milli valyutada).	76	221,1	201,7	107,1	77	49,1	54,5	53,4

Materialların, enerjinin, işçi qüvvəsinin səmərəsiz istifadəsi də qiymətlərin (inflyasiyanın səviyyəsinin) artmasına da kömək edir. Çünki yerli müəssisələrin 49% -ə qədər ziyanla işləyirdi və bu amil Ukrayna üçün çox mühüm məsələ idi. Zərərlə işləyən müəssisələrin payı 1993-cü ildən 1999-cu ilədək 8.3%-dən 55.7%-ə dək artmışdı, lakin sonra 2001-ci ildə 49%-ə enmişdir.

2001-cu ilin əvvəlində dərc olunmuş dövlət statistika komitəsinin məlumatına görə, 2000-ci ildə inflyasiya 25,8% təşkil edib. Rəsmi mənbələrə görə, onun sürətinin artmasının əsas səbəbləri bunlardır: Kənd təsərrüfatında və neft məhsulları bazarında qiymətlərin artımı, bu bazarların liberallaşdırılması və dünya qiymətlərinin artması; Kommunal xidmətlərin qiymətinin özünü maliyyələşdirmə

səviyyəsinə qədər artırılması; xarici maliyyələşdirmənin olmaması ilə əlaqədar artıq pul kütləsinin artımı. Aşağıdakı cədvəldə 2000-ci ildə qıvının devalvasiya tempi göstərilmişdir.

Cədvəl 7. Ukraynada 1994-2000-ci illərdə inflyasiya və devalvasiyanın azalma (artım) tempi (%)

	İllər
--	-------

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İnflyasiya	401,1	181,7	39,7	10,1	19,99	19,2	25,8
Devalvasiya	758	69	3	1	80	52	4,2

Son ildə inflyasiyanın tempi ölkədə azalıb - 2000-ci ildə qiymət artımı 25,8% olanda , 2001-ci ildə istehlak malları 12% bahalaşmışdır.

2.3 Dünyada inflyasiya ilə mübarizə vasitələri.

Dünyada inflyasiya ilə müəyyən mübarizə təcrübəsi artıq toplanıb. Bu təcrübə XX əsrin 60-70-ci illərindən sonra inkişaf etmiş ölkələrdə qiymətlərin qalxmasından sonra yarandı. Düzdür, inflyasiyanın səviyyəsi Qərb ölkələrində, bizdəki ölçülərə nəzərən az idi, (ildə 10-15% -dək) o, bu ölkələrin iqtisadi artımı yolunda mühüm maneə olmuşdur. Buna görə də 1970-ci illərin sonu 1980-ci illərin əvvəllərində inkişaf etmiş ölkələrdə antiinflyasiya tədbirlərinin geniş tətbiqi dövrü başladı. Onlar artıq elə monetarizm nəzəri əsasları üzərində qurulmuşdular ki, pul emissiyasının həcmi əmək məhsuldarlığının və ÜDM-in artım tempini ötmürdü.

Inkişaf etmiş ölkələrdə antiinflyasiya siyasətinin dəqiq həyata keçirilməsinin bariz nümunəsi "Reyqanomika" adını almış ABŞ prezidenti R. Reyqanın siyasəti idi. Onun əsas əməli ABŞ dövlət büdcəsinin kəsirinin səmərəsiz xərclərin azaldılması hesabına azalması idi. Belə ki, R. Reyqan 100 min nəfərlik dövlət aparatının sayını azaltmışdı. Əməyin motivasiyanın gücləndirilməsi və vergi islahatları eyni zamanda qəbul edildi. Bu korporasiyalara məhsul istehsalının və istehsalın yenidən təchiz edilməsi üçün xeyli vəsait artırılmasına imkan vermişdir. pul vahidinin dövriyyə sürəti və pul emissiyasına nəzarət üzrə konkret tədbirlər qəbul edildi. Bütün bunlar öz müsbət nəticəsini verdi və artıq 1980-ci illərin sonunda ABŞ-da inflyasiya məqbul səviyyəyə illik 4-5% -ə qədər azaldı.

Inflyasiya ilə mübarizədə kifayət qədər maraqlı təcrübə gənc yeni sənayeləşmiş ölkələrdə olmuşdur ki, bura Braziliya da daxildir. Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində bu ölkənin prezidenti F.Kollor inflyasiyanın aradan qaldırılması məqsədilə və inflyasiyanın azaldılmasına yönəlmiş fəvqəladə iqtisadi tədbirlər paketi işə saldı və bu "Yeni Braziliya" adını aldı. Bu tədbirlərin əsasında pul dövriyyəsinin artıq pul kütləsindən xilas dururdu. Bu məqsədlə 1:1 nisbətində yeni pul vahidi köhnə ilə əvəzləndi. Lakin bu yalnız nağd pula aid idi. Oki qaldı bank hesablarında olan digər pullara onlar da köhnə pul vahidi ilə bərabərləşdilər, onların sahibləri bu pulların 20%-indən çox olmayaraq almaq hüququna malik oldular.

Braziliyanın Mərkəzi Bankında toplanmış qalan əmanətlərin sahibləri bu pulları 18 aydan tez olaraq almaq hüququ yox idi. Bu tədbirlər pul vəsaitləri üzrə yığımlara güclü zərbə endirdi və pul sahəsinin yaxşılaşmasına xeyli kömək etdi.

Bu siyasət üzrə maraqlı məqam anonim əmanətlər üzrə idi. Onların sahibləri pul qazanmaq üçün belə vəsaitlərin mənbələrinin legitimliyini təsdiq edən şəhadətnamə təqdim etməli idilər. Bu, kölgə iqtisadiyyatı sektorunun pul yığımlarına nəzərəcarpacaq dərəcədə təsir göstərdi. Bundan başqa, Braziliya hökuməti müəyyən etmişdir ki, hesablarında məbləğ olan hesabların sahibləri yeni pul vahidi ilə müəyyən vergi ödəməli idilər.

Braziliya hökumətinin bu tədbirləri bank əmanətlərinin dondurulmasına gətirib çıxardı. Pul kütləsinin (80% -ə qədər) böyük hissəsi 18 ay ərzində dövriyyədən götürüldü. Bütün bunlar müsbət nəticələr verdi. İnflyasiya Braziliyada dayandırıldı, iqtisadiyyatda isə canlanma başladı. Lakin demək lazımdır ki, Braziliyada tətbiq olunan belə antiinflyasiya tədbirlərinə çox nadir hallarda rast gəlinir.

Polşanın da inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi maraqlıdır. 1988-ci ildə inflyasiyanın səviyyəsi bu ölkədə 85% təşkil edirdi, növbəti il isə iki dəfə artdı. Polşa hökuməti bununla mübarizə üçün "şok terapiyası" xarakteri daşıyan antiinflyasiya proqramını həyata keçirməyə başladı. Bu proqramın əsas tədbirlərini nəzərdən keçirək :

- Qiymətlərin liberallaşdırılması;
- Sərt pul siyasəti;
- Gəlirlərin xüsusilə də əmək haqqı gəlirlərinin artırılmasına ciddi nəzarət;
- İnflyasiyadan asılı olaraq əmək haqqının indeksasiyası normasının azalması.

Əgər əvvəlcə (proqramın tətbiqinə qədər) əmək haqqının indeksasiyası 0,8% idisə, 1990-cı ildə artıq - 0,2% idi.

Polşanın sabitlik proqramı qarşıya qoyulmuş bütün məqsədlərə çatmasa da, müəyyən nəticələr verdi. Qiymətlər artmağa davam etdi, lakin 1990-cı ildə istehsalın tənəzzülünün qarşısını almaq mümkün olmadı.

İnflyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin hökumətlərini müəyyən iqtisadi siyasət aparmağa vadar edir. pul kütləsinin tənzimlənməsinə dövlət tərəfindən diqqət həmişə yetirilmişdir. Müxtəlif pul-kredit, büdcə, vergi tədbirləri, sabitlik proqramı, gəlirlərin bölüşdürülməsi üzrə tənzimləmə tədbirləri antiinflyasiya siyasətinin zəngin çeşidlərindəndir.

Antiinflyasiya siyasətinin xarakterini qiymətləndirərkən, orada üç ümumi yanaşmanı ayırmaq olar. Birinci (müasir keyns tərəfdarları tərəfindən təklif olunan) fəal büdcə siyasəti - dövlət xərcləri və vergi ilə manevr edilməsi nəzərdə tutulur: Dövlət öz xərclərini məhdudlaşdırır və vergiləri artırır. Nəticədə tələbat azalır, inflyasiyanın tempi azalır. Lakin istehsalın və investisiyaların azalması, eyni zamanda baş verə bilər ki, bu da durğunluğun yaranmasına gətirib çıxara bilər və hətta ilkin olaraq qoyulmuş məqsədlərə zidd olaraq işsizlik inkişaf edə bilər.

Büdcə siyasəti tənəzzül şəraitində tələbatın genişlənməsi üçün həyata keçirilir. Tələbatın əksikliyi zamanı digər xərclərin və dövlətin əsaslı vəsait qoyuluşu proqramları həyata keçirilir, (hətta büdcə kəsirinin artması şəraitində) vergilər azalır. Hesab olunur ki, belə halda istehlak malları və xidmətlər üzərində tələbat genişlənir. Lakin 60-70-ci illərdə bir çox ölkələrin təcrübələri göstərdi ki, büdcə vəsaitlərinə tələbin stimullaşdırılması inflyasiyanı sürətləndirə bilər. Üstəlik böyük büdcə kəsrləri hökumətin vergi və xərclər üzrə manevr imkanlarını məhdudlaşdırır.

İkinci yanaşma iqtisadi nəzəriyyənin monetarizm müəllifləri-tərəfdarları tərəfindən tövsiyə olunur. İlk növbədə dolayısı və çevik təsir göstərən pul-kredit tənzimlənməsi ön plana çəkilir. Tənzimləmənin bu növü emissiyanı müəyyən edən, dövriyyədə pulun miqdarını və borc faiz dərəcələrini dəyişən Mərkəzi Bankın nəzarəti altında keçirilmir. Bu yanaşmanın tərəfdarları hesab edirlər ki, dövlət

ödənış qabiliyyətinin məhdudlaşdırılması üçün antiinflasiya tədbirləri görməlidir. Çünki iqtisadi artımın stimullaşdırılması və süni məşğulluğun təbii işsizliyin azaldılması yolu ilə dəstəklənməsi inflasiya üzərində nəzarətin itirilməsinə doğru aparır.

Üçüncü metod- nəzarətdən çıxan inflasiyanı cilovlamaq üçün 60-cı illərdən başlayaraq bir çox ölkələrin hökumətləri qiymət və gəlirlər üzrə siyasət həyata keçirirdilər. Çünki bu siyasət inflasiya ilə mübarizənin bazar strategiyası deyil, inzibati strategiyasıdır və o, həmişə qoyulan məqsədlərə çatmır.

Antiinflasiya tədbirlərinin keçirilməsində böyük təcrübəyə sahib olan qərb ölkələrində uzunmüddətli və qısamüddətli siyasətin əlaqələndirilməsinin məqsədəuyğunluğu göstərilir.

Uzunmüddətli siyasət özündə əhalinin inflasiya gözləntilərini azaldan və cari tələbatı artıran tədbirləri birləşdirir. İkincisi, dövlət xərclərinin azaldılması və vergilərin artırılması hesabına büdcə kəsirinin azaldılması üzrə tədbirləri birləşdirir. Üçüncüsü, pul kütləsinin illik artımı üçün pul dövriyyəsinin sahəsində tədbirlər, xüsusilə inflasiyanın səviyyəsini nəzarət etməyə imkan verən sərt limitlərin müəyyənləşdirilməsi. Dördüncüsü, xarici amillərin təsirinin zəifləməsi.

Qısamüddətli tədbirlər inflasiyanın tempinin müvəqqəti azalması üçün göndərilir. Burada uğurlu nəticə məcmu təklifin məcmu tələbin artırılması olmadan genişləndirilməsi zamanı mümkündür. Bu məqsədlə dövlət əsas istehsal əlavə mallar və xidmətlər buraxan müəssisələrə güzəştlər verir. Onlar öz mülkiyyətinin bir hissəsini özəlləşdirə bilər ,beləliklə də dövlət büdcəsinə daxilolmaları artırır və büdcə kəsri problemini yüngülləşdirmək üçün yeni özəl müəssisələrdə böyük həcmdə səhmlərin satışı hesabına inflasiya tələbatını azalda bilərlər.

Cəmiyyətin maraqları baxımından inflasiya ilə mübarizə xalq təsərrüfatında böyük itkilərə gətirib çıxara bilər. Bəzi hesablamalara görə 1% inflasiyanın

azaldılması üçün il ərzində işsizlik öz təbii səviyyəsindən 2% yüksək olmalıdır, bu zaman Ümumi Milli Məhsulun (ÜMM) real potensial ilə müqayisədə 4% azalır. ABŞ üçün , məsələn, ÜMM-in belə azalması 1985-ci ildə 160 mlrd. dollar həcmində qiymətləndirilirdi.

III Fəsil :İnflyasiyaya qarşı mübarizə problemləri.

3.1 Antiinflyasiya tədbirləri və pul islahatları, qiymətlərin tənzimlənməsi.

Son illər Azərbaycan Respublikasının iqtisadiyyatında inkişaf tendensiyası müşahidə olunmaqdadır. Bunun əsas səbəbi 2015-ci ildə ölkədə iqtisadi aktivlik, məcmu tələbin tədricən genişlənməsi olmuşdur. İxrac mühitinin nisbətən yaxşılaşması və xarici maliyyələşmə mənbələrinin bərpası daxili iqtisadi artıma müsbət təsir göstərmişdir. İnvestorlar üçün iqtisadi artım müxtəlif sahələrin aksiyalarına vəsait yatırılması üçün bir siqnaldır. Belə ki, 2014-cü ildə dünya üzrə ümumi daxili məhsul 0, 6 faiz, MDB ölkələrində 7 faiz azaldığı halda, Azərbaycanda bu göstərici 2014-cü ildə 9, 3 faiz artmış, 2015-cü ildə isə 6 faizə qədər yüksəlmişdir. 2015-ci ildə ÜDM real ifadədə 5% artmış və nominal olaraq 41. 6 mlrd manata çatmışdır. Həm real artım tempi, həm də ÜDM deflyatoru (11. 3%) nominal ÜDM-ə artırıcı təsir göstərmişdir. Real iqtisadi artım neft-qaz sektorunda 1. 8%, qeyri-neft sektorunda isə 7. 9% təşkil etmişdir. Yaradılan əlavə dəyərin 65%-i məhsul istehsalı sahələrinin, 35%-i isə xidmət sahələrinin payına düşür. Ümumi daxili məhsulun əhalinin hər nəfərinə düşən həcmi 3, 7 faiz artaraq 4653, 3 manat və ya 5797 ABŞ dolları təşkil etmişdir. Qlobal böhranın əsasən təsadüf etdiyi 2011 - 2014-cü illərdə orta iqtisadi artım 5% olmuşdur. 2011-ci ilin ötən 11 ayında isə qeyri-neft sektoru 9. 5% artmışdır. O cümlədən qeyri-neft sənayesində 11. 7%, ticarətdə 9. 9% və xidmət sahələrində 22. 2% artım olmuşdur. Sənaye, xidmət, ticarətdə məşğulluq gözləntiləri indeksi ötən illə müqayisədə yaxşılaşmışdır. 2014 ilin 11 ayında əhalinin nominal pul gəlirlərinin 19. 2%, ev təsərrüfatlarına bank kreditlərinin isə 21. 7% artımı daxili tələbin artmasına müsbət təsir etmişdir. Nəticədə uzunmüddətli istifadə əşyalarının istehlakı artmışdır. İnvestisiya tələbi də genişlənməmiş, ötən 11 ayda investisiya qoyuluşları 28. 3%, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 39% artmışdır.

İnvestisiya təhlili zamanı investor həmçinin, büdcə göstəricilərinin investisiya mühitinin göstəricilərinə necə təsir etdiyini də araşdırmalıdır: ÜDM-nin faizində

büdcə kəsiri; dövlət borclarının ödənilməsi ilə büdcə gəlirlərinin münasibəti; keçən ilki dövr ilə müqayisədə vergi ödənişlərindəki artım tempi; istehsalçılarla əhalinin ödədiyi vergi arasındakı qarşılıqlı münasibət.

2011-ci il dövlət büdcəsinin gəlirləri 11403 mln. manat, xərcləri isə 11765 mln. manat təşkil etmişdir. Dövlət büdcəsinin kəsiri 362 mln. manat məbləğində müəyyən edilmişdir ki, bunun da ümumi daxili məhsula nisbəti 0, 8% təşkil edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə dövlət büdcəsinin kəsiri Avropa Birliyi ölkələri üçün müəyyən olunmuş 3 faizlik normadan yüksək olmamışdır. Həmçinin 2011-ci ildə büdcə kəsirinin. əvvəlki illərdən fərqli olaraq İnflyasiya yaratmayan mənbələr hesabına maliyyələşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu mənbələrə özəlləşdirmədən, daxili və xarici borclanmadan daxilolmalar və 2011-ci il 1 yanvar tarixinə dövlət büdcəsinin vahid xəzinə hesabının qalığı aiddir.

Dövlət büdcəsinin qısa şərhini tamamlayaraq, onu qeyd etməyi vacib sayıram ki, Azərbaycan Cənubi Qafqazda ən güclü iqtisadiyyata malik ölkədir və o, sözün əsl mənasında regionun iqtisadi güc mərkəzinə çevrilmişdir. Rəqəmlərlə ifadə edilsə, 2011-ci ildə dövlət büdcəmizin həcmi, digər iki qonşu dövlətin birlikdə büdcəsindən dəfələrlə çoxdur. Ölkəmizin 2011 -ci ildə büdcə gəlirləri və xərcləri Ermənistanın müvafiq göstəricilərindən 6, 3 dəfə və 5, 7 dəfə çoxdur. Yalnız onu demək kifayətdir ki, 2011-ci ildə Azərbaycanın ümumilikdə hərbi xərcləri Ermənistanın bütövlükdə büdcəsindən xeyli yüksək olmuşdur.

Mərkəzi Bankın bəyanatında qeyd edilib ki, 2015-ci ilin 11 ayında ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə ixrac 48,7% azaldığı halda, idxal, demək olar ki, dəyişməyib. İxracda azalma əsasən neft-qaz sektoru üzrə baş verib. Xarici ticarət balansının profisiti 5 dəfədən çox azalaraq 2.4 mlrd. dollar təşkil edib. İqtisadi tərəfdaş ölkələrdə yaranmış vəziyyət daxil olan pul baratlarına da təsir edib, ilkin rəqəmlərə görə, pul baratları ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 30%-dən çox azalıb. 2015-ci ildə ölkənin strateji valyuta ehtiyatlarının zəruri həcmdə qorunması təmin edilib. Hazırda strateji ehtiyatlar 39 mlrd. dollar təşkil edir ki, bu da 26.5 aylıq mal və xidmət idxalına kifayət edir və xarici dövlət borcunu 5 dəfədən çox üstələyir.

Cari ilin 11 ayında real ÜDM 3,1%, o cümlədən qeyri-neft iqtisadiyyatında 4% artıb. ÜDM-in 69,3%-i qeyri-neft sektorunun payına düşüb. İqtisadi artımda daxili tələb, o cümlədən istehlak tələbi və investisiya qoyuluşları mühüm rol oynayıb. 2015-ci ilin 11 ayında ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların həcmi 14.4 mlrd. manat təşkil edib. Əvvəlki illərdə olduğu kimi, cari ildə də dövlət investisiyalarının ölkədə investisiya aktivliyi mühüm rol oynayıb. 2015-ci ilin 11 ayında ev təsərrüfatlarının istehlak xərclərinə ilk növbədə gəlirlərin artımı təsir göstərüb. Dövr ərzində əhalinin nominal pul gəlirləri 5,7%, orta aylıq əməkhaqqı isə 4,6% artıb.

Mərkəzi Bankın bəyanatında vurğulanır ki, qiymətlərin sabitliyinin təmin edilməsi, inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanması hesabat dövründə də Mərkəzi Bankın və hökumətin başlıca vəzifələrindən biri olub. 2015-ci ilin 11 ayında orta ilik inflyasiya 3,7% təşkil edib. Ərzaq qiymətlərinin artımı isə 5,9% olub. Nominal effektiv məzənnə, inflyasiya gözləntiləri və ticarət tərəfdaşlarında yüksək inflyasiya qiymətlərə artırıcı, pul təklifi və dünya qiymətlərinin dəyişimi isə azaldıcı təsir göstərüb. Bundan başqa, bir sıra sosial əhəmiyyətli məhsulların qiymətlərinin tənzimlənməsi inflyasiya səviyyəsini azaldan amillərdən olub.

İnflyasiya tempi əhalinin nominal gəlirlərinin artım tempindən aşağı olub, nəticədə əhalinin sərəncamında qalan gəlirlər real olaraq 11 ayda 2% artıb. 2015-ci ilin 11 ayında ticarət tərəfdaşı olan ölkələrdə inflyasiya orta hesabla 8,3% təşkil edib ki, bu da Azərbaycandakı inflyasiyadan 4,6 faiz bəndi çoxdur. Ötən ilin eyni dövrü ilə müqayisədə sənaye məhsullarının istehsalçı qiymətləri indeksi 32% azalıb, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçı qiymət indeksi isə 2,3% artıb.

2016-cı ildə Azərbaycanda inflyasiya 10 - 12% səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Maliyyə nazirinin sözlərinə görə, bu, ölkənin İqtisadiyyat Nazirliyi tərəfindən hazırlanmış yeni sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasında nəzərdə tutulub: "Manatın

devalvasiyası istehlak bazarında qiymətlərə təsir edib. Ona görə də bu il inflyasiya 10-12% səviyyəsində gözlənilir".

2015-ci ildə ölkədə inflyasiya 4%, 2014-cü ildə 1,4%, 2013-cü ildə 2,4%, 2012-ci ildə 1,1%, 2011-ci ildə 7,9%, 2010-cu ildə isə 5,7% olub. Ötən il ərzaq malları 6,1%, qeyri-ərzaq malları isə 3,8% bahalaşib. Pullu xidmətlər üzrə tariflər isə 1,2% bahalaşib.

Antiinflyasiya siyasəti özündə inflyasiyanın azaldılmasına istiqamətlənən dövlət tənzimlənməsi alətlərinin məcmusunu birləşdirir. Hazırda antiinflyasion siyasətin keynsçilik və monetarist istiqaməti formalaşdırılmışdır. Keynsçilik antiinflyasiya siyasətinin mahiyyəti özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi vasitəsilə səmərəli tələbin yaradılmasındadır. Multiplikativ effektin təsirindən iqtisadiyyat depressiya vəziyyətindən çıxır, işsizlik azalır. Buna paralel olaraq ucuz kredit üçün də şərait yaranır. Bu tədbirlərin nəticəsində məcmu təklifin həcmi artır, qiymətlərin səviyyəsi enir, inflyasiya isə aşağı düşür. Bu siyasətin nəticəsində büdcə kəsri artır. Lakin bu kəsiri əlavə pul emissiyası ilə aradan qaldırmaq olmaz. Əks halda inflyasiya yenidən sürətlənə bilər. Bu vəziyyətdə dövlət istiqrazlarından istifadə etmək daha məqsədə- müvafiqdir. Onların ödənilməsinə isə sonralar, artıq iqtisadiyyat stabilləşdikdən sonra da başlamaq olar. Inflyasiya ilə mübarizə alətlərindən biri olan pul siyasətinin tətbiqi birtərəfli və təhlükəlidir. Belə ki, inflyasiya probleminin həlli sistemli yanaşma tələb edir. Inflyasiya yaradan amillər xarakterinə görə monetar, yəni ənənəvi və şok yaradan qeyri-monetar amillərə bölünür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatına malik olan inkişaf etmiş dövlətlərdə inflyasiya proseslərinin fəallaşmasında monetar amillərin, inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə isə qeyri-monetar amillərin rolu yüksək olur. Azərbaycanın da inkişaf etməkdə olan ölkə olduğunu nəzərə alsaq, onda yaxın və orta müddətli dövrdə antiinflyasiya nöqteyi nəzərindən tənzimlənmə siyasətinin aparıcı xəttinin qeyri-monetar amillər üzərində qurulması vacibdir. Lakin, bu heç də monetar sahənin antiinflyasiya istiqamətində nəzərdə tutulan tənzimlənmə predmetindən kənarda qalmasına gətirib

çıxarmamalıdır. Monetaristlərin fikrinə görə, inflyasiya sırf pul fenomenidir və dövlətin iqtisadi sferaya düşünülməmiş müdaxiləsinin nəticəsində meydana gəlir. Monetaristlərə görə, məcmu təklifin artırılması əlavə dövlət investisiyaları ilə stimullaşdırılmamalıdır. Monetaristlər bu zaman özəlləşdirmə, pul kütləsinin kəskin məhdudlaşdırılması, sosial proqramların ixtisarı hesabına büdcənin balanslaşdırılması, sahibkarlığın vergi stimullaşdırılması kimi vasitələrdən istifadə etməyi məsləhət görürlər. Bunlara paralel olaraq, monetaristlər, eyni zamanda məcmu tələbi ixtisar etməyi, əmək haqlarını dondurmağı, ayrı-ayrı əhali təbəqələrinə təyin edilmiş güzəştləri və transfert ödəmələri azaltmağı təklif edirlər. Keynsçilərdən fərqli olaraq monetaristlər ucuz deyil, daha bahalı kreditlər təklif edirlər. Buna görə də zəif müəssisələr üçün kredit almaq əlçatmaz olur və onlar müflisləşirlər. Güclü müəssisələri isə aşağı vergi dərəcələri ilə həvəsləndirmək təklif edilir. Aydındır ki, bu təkliflərin tətbiqi əhalinin əsas hissəsinin maddi rifahına pis təsir göstərəcəkdir. Tələbin azalması istehsalın kəskin tənəzzülünü stimullaşdırır bilər, işsizliyin səviyyəsi isə yüksəlir. İngilis iqtisadçısı A. Fillips demək olar ki, müəyyən bir dövr ərzində işsizlik səviyyəsi ilə əmək haqqı arasında qarşılıqlı əlaqəni təhlil edərək belə bir qənaətə gəlmişdir ki, işsizliyin elə bir səviyyəsi (6-7%) mövcuddur ki, bu zaman əmək haqqının səviyyəsi sabit qalır. İşsizliyin səviyyəsinin həmin həddən aşağı düşməsi əmək haqqının və qiymətlərin tez bir zamanda artması ilə nəticələnir. Yaxud əksinə, işsizlik artdığı zaman əmək haqqının artımı zəifləyir. Yəni işsizliyin daha yüksək səviyyəsinə nisbətən aşağı səviyyəli inflyasiya uyğun gəlir. Bunlar arasında qeyri-xətti əlaqə mövcuddur. Belə ki, işsizliyin azaldılması və getdikcə onun səviyyəsinin aşağı düşməsi baş verdikdə inflyasiyanın səviyyəsi daha yüksək tempə yüksəlir: $R_{\Delta} = Q_{\Delta} - \Theta / \Delta s - \Delta t$

Burada,

R_{Δ} - gələcək dövrdə real əmək haqqının artımı;

Q_{Δ} - qiymətlərin səviyyəsinin artımının gözlənilən tempini;

Θ - real əmək haqqının işsizliyin konkret səviyyəsinə reaksiyasını müəyyənləşdirən əmsalı;

İc - cari dövrdə işsizlik səviyyəsini;

İt - işsizliyin təbii səviyyəsini əks etdirir.

İşsizliyin yalnız təbii səviyyəsi uzunmüddətli iqtisadi tarazlıqla uzlaşır. Əlbəttə ki, işsizliyin səviyyəsini real əmək haqqının inflyasion azaldılması yolu ilə təbii səviyyədən aşağı salmaq mümkündür. Bu zaman müəssisə və təşkilatlar az maaşla daha çox işçi işlətmək imkanına malik olacaqlar. Belə bir şəraitdə qısamüddətli zaman intervalında işçilərin qiymət gözləmələri inflyasiyanın həqiqi templərindən geri qalacaq və inflyasiya real əmək haqqını aşağı salacaqdır. Lakin bu vəziyyət uzun müddət davam edə bilməz, çünki davamlı inflyasiya daimi olaraq işsizliyin səviyyəsini azaldır. Müxtəlif dövrlərdə artıq işçilər anlamağa başlayırlar ki, qiymətlər gözlənilməyindən daha sürətlə artır və onlar öz əmək haqqlarının artırılmasını tələb etməyə başlayacaqlar və artıq real əmək haqqının azaldılmasını hissə-hissə məhdudlaşdıracaqlar. Inflyasiyanın gözlənilən tempi həqiqi temple bərabərləşəcək, qiymətlər qalxacaq, nominal əmək haqqı isə real əmək haqqını inflyasiyaya qədərki səviyyədə saxlamaq məqsədilə sürətlə artacaqdır. Buna görə də müəssisə və təşkilatlar yeni iş yerləri açmaqdan imtina edəcəklər və işsizlik yenə də təbii səviyyəyə enəcəkdir. Nəticədə isə uzunmüddətli dövrdə inflyasiya ilə işsizlik arasındakı qarşılıqlı əlaqə yox olacaqdır.

İnflyasiya ilə mübarizə yollarını göstərən 2 fərqli nəzəriyyə mövcuddur:

1. Monetarizm

2. Təklif iqtisadiyyatı

Monetarizm məcmu tələbin məhdudlaşdırılaraq məcmu təklif səviyyəsinə endirilməsini əsas götürür, təklif iqtisadiyyatı isə məcmu təklifin artırılaraq məcmu tələb səviyyəsinə qaldırılmasını irəli sürür. Bu yollardan birincisində, büdcə xərcləri məhdudlaşdırılacaq, gəlirləri isə artırılaraq büdcə artıqlığı (profsit) meydana gətiriləcək, pul təklifi məhdudlaşdırılacaq, kredit faizləri yüksəldiləcək, vergi dərəcələri qaldırılacaq və s.

İkinci yolda isə ictimai xərclər və vergilər səmərəli investisiyalara istiqamətləndirilir, vergi və faiz dərəcələri aşağı salınır və s. İnflyasiya ilə mübarizə kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur və buna görə də

onunla mübarizədə hər bir hökumət öz proqramını əvvəlcədən hazırlayaraq ortaya qoyur.

Müasir dünyada İnflyasiya ilə mübarizə proqramlarını aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Ortodoks proqramlar
2. Qeyri-ortodoks proqramlar
3. Heterodoks proqramlar
4. BVF tipli proqramlar

Ortodoks proqramlar BVF tərəfindən də tövsiyə edilir. Bu proqramlar əsasən hiperinflasiya və yüksək inflyasiyalara qarşı tətbiq olunur. Monetarist sistemə uyğun olaraq sərt pul və maliyyə siyasətinə əsaslanır. Pul təklifi məhdudlaşdırılır, pul emissiyası dayandırılır və iqtisadi tarazlıq təmin olunur. Qiymətlər, əmək haqqı sistemi liberallaşdırılaraq, tam liberal sistem yaradılır, yüksək faizlər qoyulur. Bu proqramlar inflyasiyanı "boğmaq"da faydalı olsalar da mənfi cəhətləri də vardır. Belə ki, məhdudlaşdırıcı maliyyə siyasəti çox vaxt istehsalın aşağı düşməsinə və işsizliyə səbəb olur.

Qeyri-ortodoks proqramlar pul təklifinə o qədər də toxunmur, yalnız inzibati yollarla qiymətə, əmək haqqına nəzarəti, istehsalı sabit saxlamağı əsas götürür. Digər yandan valyuta balansı ciddi nəzarətə götürülür və milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısı alınır.

Heterodoks proqramlar bir növ ortodoks proqramların davamıdır. Lakin burada bir əlavə odur ki, hiperinflasiya dövrlərində qiymətlər günlük olaraq müəyyənləşdirildiyindən indeksləşdirmələr və qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi getdikcə sərbəst xarici valyuta kurslarına bağlanır və valyuta kurslarının sabitləşdirilməsi ilə digər qiymətlərin sürətlə sabitləşdirilməsinə nail olunur. Beləliklə, bu proqramlar valyuta kursları, qiymət və əmək haqqının dondurulmasını da özündə birləşdirir. Xatırladaq ki, Azərbaycanda BVF-nun tətbiq olunan sabitləşdirmə proqramı da heterodoks prinsiplərinə əsaslanmışdır.

Antiinflasiya proqramlarının əsas istiqamətləri aşağıdakılardır:

- Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsirini minimuma endirmək, büdcə gəlirlərini artırmaq, vergi dərəcələrini yüksəltmək, xüsusilə dolayı vergilərə üstünlük vermək;

- Sərt pul siyasəti və kredit faizlərinin artırılması;
- Ticarətin və qiymətlərin liberallaşdırılması;
- Milli valyutanın devalvasiyası, yəni onun nisbətən dəyərdən düşürülməsi və sonralar valyuta kurslarının sabitləşdirilməsi;

Həyata keçirilmə metodlarına görə antiinflasiya proqramları 2 qrupa bölünür:

1. Şok proqramlar
2. Mərhələli proqramlar

Hökumətin əsas məqsədi antiinflasiya tədbirlərini minimum itki ilə başa vurmaqdır. Birinci metodda qısa zamanda, ikincidə isə mərhələlərlə sabitliyə qovuşmaq nəzərdə tutulur. Lakin hansı proqramın maya dəyəri aşağıdır? Artıq bunu mövcud şəraitə uyğun olaraq həyata keçirəcək iqtidar müəyyənləşdirməlidir. Antiinflasiya proqramlarının müvəffəqiyyətli olması üçün hökumətin öz vətəndaşları qarşısında etibarını saxlaması əsas şərtidir. Buna " etibar problemi"deyirlər. Yəni həm hökumət, həm də həyata keçiriləcək proqram xalq arasında əvvəlcədən etibar qazanmalıdır. Bir sözlə şəffaflıq təmin edilməlidir.

Herbert Şteyn bir proqramın etibar qazanması üçün 6 xüsusiyyətinin olmasını irəli sürür:

- Həyata keçiriləcək tədbirlərin birləşdirilməsi;
- Hökumətlə Mərkəzi Bank arasında səmərəli əlaqə;
- Partiyalar arsında müəyyən məsələlərdə razılığın əldə olunması;
- Gələcəklə bağlı iqtisadi məqsədlərin açıq şəkildə ortaya qoyulması və məqsədlərdən uzaqlaşmaların düzəldilməsi;
- İşsizlik səviyyəsi ilə bağlı heç bir tərəddüdə yol verilməməsi
- Gəlirlərə və hər cür iqtisadiyyata müdaxilə düşüncələrindən uzaqlaşılması.

XX əsrdə İnflyasiyalara (təbii ki, yüksək və hiperinflasiyalara) qarşı mübarizədə bir çox nailiyyətlərin olduğu göz önündədir.

Bəzilərinə diqqət yetirək: 1913-cü ildən başlayan və 1922-23-cü illərdə hiperinflasiya səviyyəsinə çatan Almaniya inflyasiyasını 1924-cü ildə Schart dayandırmışdır. Belə ki, 1923-cü ilin oktyabrında Rentenmark adlı yeni valyuta buraxıldı və Rentenmarkın 1 trln. kağız marka bərabər olduğu elan olundu. Yeni pullara ciddi məhdudiyyət qoyuldu, hökumət xərclərinin Mərkəzi Bankdan alınan borcla maliyyələşdirilməsi dayandırıldı, büdcə xərcləri azaldıldı, dövlət məmurları 25% ixtisara salındı, 65 yaşdan yuxarı çalışanlar pensiyaya göndərildi. Nəticədə büdcə tarazlaşdırıldı və hiperinflasiyaya son qoyuldu.

Antiinflasiya siyasətinin uğurlanndan Azərbaycanın təmsalında da danışmaq olar. Belə ki, 1995-ci ilə qədər Azərbaycanda üst-üstə 4600%-dən çox inflyasiya olmuşdur. Nəticədə 1994-cü il Azərbaycan iqtisadi tarixinə hiperinflasiya ili kimi düşmüşdür (1788%). 1995-ci ildən Milli Bank hökumətlə razılaşdırdığı və BVF-nin hazırladığı sabitləşdirmə proqramına uyğun olaraq sərt pul-kredit siyasətini həyata keçirməyə başladı.

Aparılan antiinflasiya siyasəti Monetarizm prinsiplərinə uyğun olaraq tələbin məhdudlaşdırılmasına əsaslanırdı. Bu prinsiplər aşağıdakılardan ibarətdir:

- Tədavildəki ümumi pul kütləsi məhdudlaşdırıldı;
- Mərkəzləşdirilmiş kredit resursları azaldıldı;
- Kredit emissiyası sahəsindəki hərc-mərclik aradan qaldırıldı;
- Uçot stavkalarının yüksəldilməsi hesabına kredit resurslarına olan tələbin aşağı salınması;
- Manatın xarici valyutalara nisbətən məzənnəsinin sabitləşdirilməsi;
- Qiymət və əmək haqqı üzrə nəzarətin gücləndirilməsi və s.

Tətbiq olunan bu siyasətin bir sıra mənfi nəticələri də qeyd olunur. Belə ki, siyasət əsasən tədavül sferasına təsir etmiş, lakin istehsal sferası kənarda qalmışdır. Dövriyyədəki pul kütləsi ÜDM-nin həcmi ilə ziddiyyət təşkil etmiş, işgüzar fəallıq aşağı düşmüş, ölkənin xarici borcları artmış və s kimi mənfi nəticələr göstərmişdir. Lakin real vəziyyət belədir ki, 1997-ci ildə artıq İnflyasiyanın səviyyəsi post sosialist məkanında ən aşağı səviyyəyə 3, 8%-ə düşmüşdür.

Bazar iqtisadiyyatında qiymətlərin tənzimlənməsi bir sıra problemlərin, yəni inflyasiyanın, sosial gərginliyin, dünya və daxili bazar qiymətləri arasındakı fərqi, inhisarçılığın və s.-nin tənzimlənməsində geniş istifadə edilən bir mexanizmdir. Qiymətlərin dövlət tərəfindən təyin edilməsi, təsdiq edilməsi, dondurulması, sabit saxlanması və s. iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş müasir dövlətlərdə bugün də geniş tətbiq edilir. Dövlət, ümumi iqtisadiyyatda qiymətlərin kəskin qalxmasına yol verməmək məqsədilə onların tərkib elementlərinə birbaşa və yaxud dolayı yolla təsir göstərir. Bazar iqtisadiyyatında aşağıdakı qiymət növləri geniş tətbiq edilir:

- 1) Müəssisənin buraxılış qiyməti.
- 2) Topdansasatış qiyməti.
- 3) Pərakəndə satış qiyməti.
- 4) Kənd təsərrüfatı məhsullarının satılma qiyməti.
- 5) Müqavilə (kontrakt) qiymətləri.

- 1) Müəssisənin buraxılış qiyməti aşağıdakı kimi hesablanır:

$$QM = M_d + M_{\text{ə}} + \text{ƏDV} + \text{aksizl \u00eər} + Q_{\text{\u00e0lav\u00e9si}} / \text{g\u00fcz\u00e9\u00feti}$$

- 2) Topdansasatış qiyməti aşağıdakı kimi hesablanır:

$$QT.S = QM (XT.S + M_{\text{\u00c0}}.T.S) + \text{ƏDV} + \text{Aksiz}$$

Topdansasatış qiymətinə müəssisənin buraxılış qiyməti, topdansasatış təşkilatlarının xərcləri, mənfəəti və vergiləri daxildir.

- 3) Pərakəndə satış qiyməti aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$QP.S = QT.S + (XP.S + M_{\text{\u00c0}}.P.S) + \text{ƏDV} + \text{Aksiz} - + T_{\text{g\u00fcz\u00e9\u00feti}} / \text{\u00e0lav\u00e9si}$$

Pərakəndə satış qiymətində topdansasatış qiymətindən başqa pərakəndə satış təşkilatının xərc və mənfəəti, vergilər və ticarət güzəşti və yaxud əlavələri tətbiq olunur.

- 4) Kənd təsərrüfatında satılma qiymətləri dövlət tərəfindən təyin edilə bilər və çox zaman belə qiymətlərin yuxarı və aşağı həddləri müəyyənləşdirilir. Qiymətlərin yuxarı həddinin təyini istehlakçıların, alıcıların maraqlarını qorumaq, aşağı həddi təyin edilərsə, istehsalçıların maraqlarını qorumaq nəzərdə tutulur.

5) Kontrakt (müqavilə) qiymətləri 2 tərəf arasında tələb və təklifin təyin edilməsi əsasında müəyyənləşdirilən qiymətdir. Bazar iqtisadiyyatında dövlət inhisar, təbii inhisar və inhisar mövqeli məhsulların qiymətlərini aşağıdakı metodlarla tənzimləyə bilər:

- 1) Onları özü sabit şəkildə təyin edə bilər.
- 2) Müəssisə tərəfindən verilən qiymətləri bəyannamə (deklarasiya) tətbiq etməklə təhlil etdikdən sonra təsdiqləyə bilər.
- 3) Qiymətlərin dondurulması, yəni fəvqəladə hallarda dövlət qiymətlərin qalxmasına icazə verməmək üçün bir çox vacib məhsulların qiymətini müvəqqəti olaraq dondurur.
- 4) Dövlət bölməsində rentabellilik səviyyəsini müəyyən edir.
- 5) Vergi, gömrük dərəcələrini müəyyənləşdirir və bununla qiymətlərə təsir göstərir.
- 6) Dövlət kredit dərəcəsini tənzimləməklə ölkədə sahibkarlıq investisiya mühitinə, son nəticədə istehsal olunan məhsulun qiymətinə təsir göstərir.

3.2 Azərbaycanca antiinflasiya siyasəti və onun dövlət tərəfindən tənzimlənməsi .

Azərbaycanda bu sahədə kəskin siyasətin yeridilməsi bir problem kimi qarşıda durur. Ona görə də 1994-cü ilin axırında Milli Bankın təklifini nəzərə alaraq, Azərbaycan dövlətinin rəhbərliyi bu sahədə antiinflasiya, yəni öz mahiyyətinə görə pul-kredit siyasətinin 1995-ci ildən yerinə yetirilməsinə başladı. Bu siyasətin mahiyyəti ondan ibarət idi ki, tədaviyə ehtiyac olan pul kütləsinin ümumi həcmi azalması; mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının bir tərəfdən həcmi azalması (faktiki 0-a enməsi), digər tərəfdən isə hesabat dərəcəsinin qalxması hesabına tələbin azalması, valyuta bazarında kredit emissiyası sahəsində nizamınlığı aradan qaldırılmasında aktiv tədbirlərin həyata keçirilməsidir. Bu siyasət özünün tezliklə müsbət nəticəsini göstərməyə başladı və 1995-ci ilin baharında manat özünü möhkəmləndirdi və ilin ortasında nizamlanaraq milli pul vahidinə çevrilib, hamı tərəfindən qəbul olundu. 1995-ci ildə manatın tam valyutaya qarşı qiymətdən düşməsi ilk növbədə dollara qarşı kəskin azalaraq il ərzində cəmi 3- 4% təşkil etmişdir. Bir tərəfdən manatın dollara görə qiymətinin aşağı düşməsi özünü biruzə verirdi, digər tərəfdən əmtəyə qarşı ucuzlaşması 1996-98-ci illərdə Azərbaycan rəhbərliyi və Milli Bank tərəfindən heç bir dəyişikliyə səbəb olmadan aparılan pul-maliyyə siyasəti əvvəlkinin ardı olaraq adi siyasət idi. Nəticə etibarilə manat valyutaya qarşı nəinki dəyərini itirmiş, əksinə bahalaşmışdır. Əgər 1996-cı ilin əvvəlində dünya valyuta birjasında 1\$ - 4450 manat təşkil edirdisə, ilin sonunda azalaraq 4100 manat təşkil etmişdir. 1997-ci ildə bu proses davam etməkdə idi və oktyabrın əvvəllərində 1 \$-ın birja qiyməti 3900 manat təşkil edirdi. Manatın dollara görə qalxması təbii ki, qiymət dinamikasına öz təsirini göstərmişdir və onun artmasını azaltmışdır. Belə ki, 1995- ci ildə manatın nə qalxması, nə də enməsi müşahidə olunmadı. Bütün ili müəyyən sərhədlər daxilində qaldı. 1996-cı ildə illik defilyator 1, 25%-ə bərabər olduğu halda, 1997-ci il 1, 08% təşkil etmişdir. Azərbaycanın iqtisadi tarixində ilk dəfə olaraq müəssisələr və eləcə də vətəndaşlar üçün pulu valyuta ilə yox, manatla saxlamaq səmərəli olmuşdur.

Problemlərin detallanna ayrı-ayrılıqda keçməmişdən əvvəl sadə bir qanunu xatırladım; əgər dollar ucuzlaşıb müəyyən səviyyəni keçərsə, o, öz sərhəddindən kənara daha çox meyl göstərir və əksinə.

Azərbaycanın bir çox iqtisadçılarının fikrinə görə, manatın dollara qarşı möhkəmlənməsi və inflyasiyanın zəifləməsi eyni xarakter daşıyır. Lakin hamıya aydındır ki, hal-hazırkı sabitlik iqtisadiyyatın möhkəmlənməsindən deyil. Monetar metodla manatın dollara görə bərkidilməsinin qaçılmaz nəticəsi kimi ölkədə qiymətlərin qalxması həm manatla, həm də dollarla baş verir. Bu o vaxt təhlükəlidir ki, əmtəə bazannda qiymətlərin dollarla təklif olunması dünya bazanndakı mövcud qiymətləri və ilk növbədə qonşu ölkələrdəki qiymətləri üstələyir. Yuxarıdakı kimi səviyyə təhlükə həddini keçdikdə ölkədə artıq ənənəvi istehsal olunan məhsulları da kənardan gətirmək sərf edir. Məsələn: hal-hazırda almanın İrandan, kartofu isə Türkiyədən gətirmək daha rentabellidir, nəinki onları yetişdirib ölkədə bazara çıxarmaq.

Gəlin indi də bir az geriye qayıdaq sürətli inflyasiya, qiymətlərin katastrofik şəkildə enməsi dövründə, banklar özgə pulları hesabına necə varlanmağı düşünürdülər. Ölkədə inflyasiya coşmaqda idi. Bu vaxtı xoşbəxtlikdən iqtisadiyyatı tamamilə qiymətdən düşmədən xilas edə biləcək qüvvələr meydana çıxdılar. Bu cür tədbirlərin həyata keçirilməsi yalnız bank yolu ilə mümkün idi və onlar bu tədbirlərin həyata keçirilməsinə can atırdılar. Xüsusilə də onlann yaradılması tələbi çox sadə idi. Yeni banklar xalqa və müəssisələrə inanılmaz depozit faizləri söz verməyə başladılar(təqribən 180-230). İldə 1800%-ə çatan inflyasiya artıqlaması ilə faizin qarşısını alırdı. Pullar yığılmalı və hansısa bir sabit qiymətli əmtəələrə dəyişdirilməli, inflyasiya ilə müqayisədə cüzi olan depozitləri qaytarılmalı idi. 1995-ci ilin ortalarında manat nisbətən stabilləşərkən banklar dəhşətli hadisənin şahidi oldular ki. inflyasiya, nəinki xalqın yığımını, həmçinin onlann nizamnamə fondunu da ortadan qaldırmışdı. Yeni bankların intensiv təşkili dövründə (ölkə hələ müstəqilliyini qazanmamış və müstəqilliyinin ilkin illərində) tədaviüldə hələ sovet rublu istifadə olunurdu və bankların minimal nizamnamə fondu 5 mln. rubl təşkil edirdi. Nizamnamə fondu - bankın əsas, ilkin sərmayəsidir.

Xüsusi normativ aktlarla milli bank dövlət adından onun hər - hansı minimal həcmi müəyyən edir. Bu normal haldır belə ki, dövlət banklarına öz müştərilərinə təminat vermək iqtidarında olması üçün nəzarət etməlidir. Nəticə etibarilə əvvəlcə nizamnamə fondu 10 sonra isə 50 mln. rubla qədər qaldırıldı. Baş vermiş İnflyasiyanın mövcudluğunu nəzərə alaraq manatın stabilləşməsinə qədər minimum nizamnamə fondu manat ekvivalenti ilə 20 000\$ müəyyən olundu. Gəlin onları şərh etmək svəzinə faktları sadalamaqla kifayətlənək. Deməli, banklar 1995-ci il 1 oktyabra kimi nizamnamə fondu 35000\$ manat ekvivalentinə qədər çatdırılması sərəncamı verildi. Ardınca növbəti rəqəmlər davam etdi:

yanvar 1996 - 50 000\$,
 aprel - 100 000\$,
 iyul - 150 000\$,
 oktyabr - 200 000\$,
 yanvar 1997 - 300 000\$,
 iyul 600 000\$,
 oktyabr - 800 000\$,
 yanvar 1998 - 1 mln. \$,
 iyul 1, 25 mln. \$.

Bu gün hökumət «bankların böyüdülməsi» siyasətinin nəticəsindən fəxrli danışır. 1998-ci ilin avqustun əvvəlində Nazirlər Kabinetinin geniş məclisində son illərdə bankların sayının 240-dan 84-ə qədər azalması məlumatları təsdiq olundu. Bankların ümumi nizamnamə kapitalı 6 ay ərzində 50 mlrd. manat artmışdır. Bunlardan əlavə dövlət yanacaq-energetika məhsullarının qiymətlərini dondurdu, təbii inhisarların qiymətlərini mərkəzləşdirilmiş şəkildə idarə etmək, əmtəə kreditlərini vermək, müntəzəm olaraq vergi amnistiyalarını aparmaq, dövriyyə veksəl kreditlərini təkmilləşdirmək, büdcə kəsirinin kommersiya banklarının köməyi ilə aradan götürmək və. s kimi tədbirlər həyata keçirməyə başladı. Bütün yuxarıda sadalanan siyasət, dövlət tədbirləri, əlbəttə müsbət nəticəyə gətirdi.

Azərbaycanda inflyasiyanı üstələmək metodlarından danışarkən iki əsas şərtə nəzər salmaq lazımdır. Inflyasiya şəraitində onu üstələmək üçün iki yanaşma mövcuddur:

- Adaptasiya siyasəti (İnflyasiyaya uyğunlaşmaq);
- Antiinflyasiya siyasəti ilə inflyasiyanı ləğv etmək (radikal).

Adaptasiya siyasətində bütün bazar subyektləri (dövlət, firmalar) öz fəaliyyətlərində inflyasiyanı, əsasən pulun alıcılıq qabiliyyətinin düşməsinə nəzərə alırlar. Göründüyü kimi adaptasiya siyasətində İnflyasiyanın mənşə səbəbləri nəzərə alınmır. İnflyasiya zamanı dövlətin ikinci siyasəti dövlətin bazar qüwələrinə minimal müdaxiləsi və antiinflyasiya tədbirləri görməsidir. Bura firmaların fəaliyyət şəraitinin həm daxili, həm də dünya bazarında liberallaşması, azad qiymət, milli valyutanın kursunun saxlanılması aiddir.

Cədvəl . Azərbaycanı iqtisadiyyatın əsas göstəriciləri mln. man.

Göstəricilər	2014	2015	2011	2012	2013
Umumi daxili məhsul (ÜDM)	41 574. 7	50 069. 1	25228. 1	38005. 7	34578. 7
Sənaye məhsulları (xidmətlər)	27 434. 6	34 545.40	20247. 8	28051. 9	22184. 4
Kənd təsərrüfatı məhsulları	3 880. 0	4 526. 4	2319. 7	3301. 7	3435. 6
Xarici ticarət dövriyyəsi	25 115. 1	33 151. 4	10461. 3	53468. 8	1446
İxracın həcmi	19 403.	24 643.	5461. 6	46973	13165.
İdxalın həcmi	65 711. 5	38 508. 1	4999. 7	6495. 8	5 5448. 7
Əhalinin pul	25 605. 6	30 633. 5	14305. 6	20148. 2	22396. 1

gəliri					
Istehlak qiymətlərinin indeksi (İnflyasiya)	105. 7	102. 7	116. 7	120. 8	101. 5

[²] Bu siyasətə həmçinin dövlət mülkiyyətinin bir hissəsinin xroniki hal almış dövlət büdcəsinin kəsrinin və dövlət borcunun ləğv edilməsi məqsədilə satılması da aiddir. Bu cür siyasət bir çox ölkələr və Azərbaycan tərəfindən də seçilmişdir. Belə bir fikir yaranır ki, təmiz monetar metodla maliyyə sabitliyi sonsuz ola bilməz, bu əvvəl - axır dağılacaq. Plandan kənar büdcə kəsrinin baş verməsi 1998-ci ilin ilk aylarında neft və neft məhsullarının qiymətinin qəflətən beynəlxalq səviyyədə düşməsi ilə müşahidə olundu. Bu öz növbəsində büdcəyə böyük zərbə vurdu, gəlirlərin 25%-i azaldı. 1998-ci il oktyabrda manat dollara görə düşərək bir dollar 4000 manata keçir.

Manat öz real dəyərindən nə qədər uzaqlaşsa onun kursunun saxlanılması bir o qədər çətin və baha başa gəlir. Əgər 1996-ci ildən başlayan pul-kredit siyasətini bir qədər yüngülləşdirmək olsaydı hal-hazırda manatın kursunun saxlanılması üçün az resurs lazım olardı və dövlət daha çox resurs qoruyardı. Ən əsas isə iqtisadiyyat daha mülayim İnflyasiya şəraitində işləməyə uyğunlaşardı. Yenə də İnflyasiyanın üstələnməsi qarşıda duran əsas problemlərdən biridir. İnflyasiyanın sürətinin «təhlükəsiz» səviyyəyə qədər endirilməsi (15-20% ildə və ya 1-2% ayda), yalnız istehsalın effektini və idarəetmənin keyfiyyətini yüksəltməklə mümkündür. Bu məqsədə uzun müddət ərzində mərhələlərlə çatmaq olar. 1998-2014-ci illərdə tələbin genişlənməsi antiinflyasiya siyasətinin daha da güclənməsini tələb edirdi. Bu zaman antiinflyasiya siyasətinin əsas açar həlli inflyasiyanı investisiya aktivliyinə mane olmayacaq səviyyəyə endirmək (ildə 35- 30%) idi. Bu məsələnin

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn .”İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”

həlli üçün investisiyanın 3 komponenti; tələb, istehsal xərcləri və gözləmə tənzimlənməsi istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirmək lazımdır:

1. Monopolist sahədə qiymətin qalxmasının əksinə yönəldilmiş məqsədyönlü birbaşa məhdudlaşdırıcı tədbirlər görməli.

2. Büdcə kəsrinin 4-5%-lə məhdudlaşdırmaq. Dövlətin investisiya qoyuluşu dövlət büdcə bazası gəlirlərinin genişləndirilməsi ilə paralel olmalıdır.

3. Vaxtı keçmiş debitor borclarının (İnflyasiyanı stimullaşdıran haldır) böyüməsi əleyhinə tədbirlər, sənayedə dövriyyə kapitalının dövriyyəsini və veksəl istifadəsinin inkişafına, normalaşdırılmasına kömək edir.

4. İstehlak mallarının son qiymətində vasitəçi gəlirlərin payının məhdudlaşdırmaq vacibdir.

5. Valyuta kursunu stabilləşdirmə siyasətinə verməzdən əvvəl ilk növbədə məqsədyönlü şəkildə, «valyuta dəhlizinin» saxlanması vacibdir. Nəticə etibarilə (2014-2015) Azərbaycanda antiinflyasiya siyasətinin məqsədi İnflyasiyanı sosial təhlükəsiz səviyyəyə ayda 1-2%-ə endirmək olmalıdır. Bu məsələnin həlli inflyasiyanın iqtisadiyyatda radikal şəkildə azaldılması, qiymət proporsiyalarında dəyişikliklər investisiya və istehlak kompleksləri sahələrində struktur dəyişikliklərini tələb edir. İnvestisiya və istehsalın dinamikasında sabillik real sektorda əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılmasına şərait yaradır. Lakin əsas etibarilə hər sahədə korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə aparmaq lazımdır.

İnflyasiyanın neqativ sosial-iqtisadi nəticələri dövləti müəyyən antiinflyasiya siyasətini, yəni bu neqativ prosesin səbəblərini aradan qaldırmağa imkan verən kompleks tədbirləri həyata keçirməyə məcbur edir. Təcrübədə bu siyasətin səmərəliliyinin zəruri şərtləri aşağıdakı kimi ifadə olunur:

1) cari inflyasiyanın elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplər əsasında qiymətləndirilməsi;

2) maliyyə, pul, kredit təşkilatları ilə hökumət orqanlarının fəaliyyətinin uzlaşdırılması;

3) antiinflyasiya mexanizminin kompleksliliyi və çox həlqəliliyi.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

Cari inflyasiyanın elmi cəhətdən əsaslandırılmış prinsiplər əsasında qiymətləndirilməsi. Inflyasiya ilə effektiv mübarizə proqramının işlənilib hazırlanması, ilk növbədə, düzgün “diaqnoz” qoyulmasını mövcud faktiki

informasiya massivinin ətraflı təhlili əsasında bu prosesin elmi cəhətdən dəyərləndirilməsini tələb edir. Burada “diaqnoz” dedikdə, hər şeydən əvvəl, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımının və cari inflyasiyanı müəyyən edən dərin səbəblərin aşkara çıxarılması nəzərdə tutulur. Bu və ya digər “reseptlər” toplusu və onların tətbiqinin nəticələrini müəyyən etmək üçün ölkədə inkişafın indiki dövründə tələb inflyasiyası və ya əksinə, xərc inflyasiyasının təzahürləri ilə qarşılaşdığını aydın görmək olar. Bu təkcə ona görə zəruri deyildir ki, inflyasiyanın qeyd olunan növləri keyfiyyətcə fərqli səbəblərə malikdir, deməli dövlətin onları aradan qaldırmaq üzrə tədbirləri də heç cür eyni tipli ola bilmir, həm də bu ona görə zəruridir ki, təcrübədə bazar sisteminin daxili mexanizmlərinin təsiri altında onların hər birinin aradan qaldırılması potensialı nəzərəcarpacaq dərəcədə fərqlənir. Qeyri-mütəşəkkil surətdə fəaliyyət göstərən bazar mexanizmi, sözsüz ki, özündə tələb inflyasiyasının aradan qaldırılması üçün bəzi ilkin şərtləri ehtiva edir. Məlumdur ki, qiymətlərin artırılması zamanı, adətən ölkədə əhalinin daha çox təmin olunmuş, əmanətlərə yüksək meyilliyə malik olan təbəqəsi xeyrinə milli gəlirin yenidən bölgüsü baş verir. Bunun nəticəsində istehlaka orta meyillik ölkədə azalmağa başlayır, bu da istehlakçı tələbinin sıxılmasına və inflyasiyanın monetar faktorlarının kənara çəkilməsinə səbəb olur.

Lakin belə məntiqli konstruksiyada ciddi nöqsanı müəyyən etmək çətin deyil. Bu nöqsan qiymətlərin sürətli artımı və bu inflyasiya gözləməsinin sürətləndirilmiş nəticəsi (əsasən bazar mexanizmi deformasiyaedilmiş və ya kifayət qədər inkişaf etməmiş ölkələrdə) tamamilə əhalini onun istehlak aktivliyinin sürətləndirilmiş artımına qarşı oyatmaq qabiliyyətindədir. Bu gün praktiki olaraq sübut olunmuş hesab etmək olar ki, tələb inflyasiyası ümumilikdə sərhəd tanımır. Bu, o vaxta kimi davam edir ki, hələ ki, cəmiyyətin həddindən artıq məcmu xərcləri ilə bağlı

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

məhdudiyyətlər gözlənilir. Eyni zamanda təcrübə göstərir ki, onların ölçüsünün məhdudlaşdırılması, adətən dövlətin aktiv müdaxiləsi olmadan mümkün olmur.

Xərclər inflyasiyası kifayət qədər özü-özünü “müalicə edir”. Əgər iqtisadiyyatda rəqabət mühiti qorunub saxlanarsa, onda dövlətin qiymət dinamikasının tənzimlənməsinə birbaşa müdaxiləsi tələb olunmaya da bilər. “Özünü müalicə” mexanizmi belədir: istehsalın sabit xərclərinin artımı məcmu tələbin yerdəyişməsi deməkdir, yəni real UDM-un azalması, işsizliyin artımı və uyğun olaraq əməkhaqqının azalması və əməyin ödənilməsinə dəyişən xərclərin aşağı düşməsi inflyasiya prosesinin qeyri-monetar faktorlarını iflic halına salır.

Maliyyə və pul-kredit qurumlarının hökumət orqanlarının fəaliyyəti ilə uzlaşdırılması. Antiinflyasiya siyasətinin müvəffəqiyyətlə reallaşdırılması üçün maliyyə, pul-kredit qurumları ilə hökumət orqanlarının (Maliyyə Nazirliyi, Mərkəzi Bank) fəaliyyətini uzlaşdırmalı, idarə olunmayan inflyasiyanın durmadan aradan qaldırılmasını təmin etmək üçün bu sahədə sərt saxlamalıdır. Həmin qurumlar onlar tərəfindən həyata keçirilən antiinflyasiya siyasətinin pul-kredit tənzimləyicilərini öz fəaliyyətinin əsasını qoymalıdırlar. Bu məqsədlə antiinflyasiya siyasətini həyata keçirərkən dövlət onun bütün nəticələrini tam nəzərə ala bilmir.

Mərkəzi Bank bu şərtlərə riayət edərkən istənilən halda ölkəni artıq pul kütləsi ilə doldurulması həvəsinə uymamalıdır. Əks təqdirdə bu bazar subyektlərinin və böyük əhali kütləsinin həyat səviyyəsinə mənfi təsir göstərə bilər.

Antiinflyasiya mexanizminin kompleksliliyi və çox həlqəliliyi. Bu mexanizm ölkədə pul kütləsinin yalnız məhdudlaşdırılmasına əsaslanmamalıdır. Əlbəttə, ÜDM-in strukturunda pul kütləsinin artması və xüsusən istehlak mallarına qiymətin yüksəlməsində özünü təzahür edir. Belə bir proses iqtisadi orqanizmin həlqələrinə də zərbə vurur. Əgər inflyasiyaya vaxtında diaqnoz qoyulmazsa, müalicə edilməyibsə, təkcə pul dövriyyəsinin normallaşdırılması ilə kifayətlənmək lazımi nəticələri verməyəcəkdir. Bu yalnız tələb inflyasiyasının monetar faktorlarının qiymət dinamikasında üstünlük verildiyi təqdirdə mənə kəsb edir.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”

Əgər inflyasiya proseslərinin strukturunda qeyri- monetar xarakterli faktorlar üstünlük təşkil edirsə, onların ardıcıl neytrallaşdırılması, həmçinin uyğun fiskal siyasətin (ümumdövlət maliyyəsinin “müalicəsi” ilə əlaqədar) həyata keçirilməsini, investisiya prosesinin stimullaşdırılmasını, rəqabət prinsiplərinin möhkəmləndirilməsini, istehlak xərclərinin məhdudlaşdırılmasını və s. tələb edəcəkdir.

İnflyasiyanı fəal, əsas tədbirlərin görülməsi yolu ilə ləğv etmək və ya ona passiv uyğunlaşma ilə kifayətlənmək – məsələsinin həllini əvvəlcədən müəyyənləşdirmək lazımdır. Əks təqdirdə hakimiyyətin fəaliyyəti əməkhaqqının, pensiyaların, maddi yardımların, faiz stavkalarının, şirkətlərin investisiya xərclərinin (amortizasiya ayırmaları daxil olmaqla) və s.-nin. indeksasiyasını zərurətə çevirir. Əhalinin qiymətlərin davamlı artımına adaptasiyasının bu cür alətləri inflyasiyanın səbələrinə və mexanizmlərinə deyil, daha onun nəticə- lərinə söykənir. Həmçinin onlar inflyasiya proseslərini nəzərəcarpacaq dərəcədə gücləndirə bilər. Ümumiyyətlə, büdcə defisitinin maliyyələşdirilməsində borc üsullarından istifadə antiinflyasiya tənzimlənməsinin komponenti sayılmır. Çünki bu hal, prinsip etibarilə, qiymət dinamikasının stabilləşmə problemini həll etməyərək sadəcə olaraq mövcud problemin həllini gələcəyə keçirir. Keçidin ilkin mərhələsində ölkəmizdə antiinflyasiya tənzimlənməsinin hələ bir variantı da realizə olunmuşdur. Lakin əslində bu, prinsip etibarilə, inflyasiya problemini həll etmirdi.

İnflyasiya üzərində tam və qəti (son) qələbə obrazlı ifadə etsək o illüziyalı məqsəd sayılır. Çünki onu doğuran obyektiv amillərin bir çoxu təkrar istehsal prosesinin özünün daxili mexanizmi ilə bağlıdır və vaxtaşırı olaraq inflyasiyanın baş verməsinin potensial imkanı həmişə mövcud olur. İnflyasiyaya yol verməmək üçün hökumət ev təsərrüfatını həddindən artıq vergilərlə yükləməməli, gəlirlərin yenidən bölgüsü sferasına həddən artıq müdaxilə etməməlidir. Bununla yanaşı zəruri hallarda ölkədə gərgin sosial-iqtisadi və siyasi situasiya zamanı müəyyən anda dövlət iqtisadi siyasəti bütövlükdə inflyasiya nəticələri doğura biləcək

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn .”İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”

tədbirlərin reallaşmasına, intensiv yenidən bölgü proseslərinin həyata keçirilməsinə yönəldə bilər.

Təcrübə onu da göstərir ki, inzibati yolla inflyasiyanın tam dayandırılması, əslində uzun bir müddətdə bu mümkün deyildir, həmçinin neqativ nəticələrə malikdir. Bu, iqtisadiyyatın antitsiklik tənzimlənməsindən, faiz stavkalarına, səhmlərin kursuna, investisiyalara, istehsalın həcminə stimullaşdırıcı təsir göstərmək üçün dövlətin fəal müdaxiləsi siyasətinin alətlərindən istifadədən imtina kimi qiymətləndirilə bilər. Lakin harada ki, qısamüddətli stabilləşdirmə siyasəti tətbiq olunduqda belə, yenə də labüd surətdə onun inflyasiya effekti (aşağı və yuxarı konyuktura şəraitində) göstərilir. Inflyasiya ölkələrarası kapital yerləşdirilməsi ilə əlaqədar da qaçılmazdır. Bu çoxmilyardlı “isti” pullar daima özünün daha gəlirli tətbiqi sferalarını axtarır. Bundan başqa, Mərkəzi Bankın gələcəyə pul kütləsi artımının mümkün sərhədlərinin müəyyən edilməsi zamanı onun targetləşdirilməsi siyasəti çərçivəsində nöqsanlı fəaliyyətinin mümkünlüyünü tamamilə istisna etmək olmaz. Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımı mexanizmlərinin aradan qaldırılması üçün insanlar sağlam bazar psixologiyasına malik olmalıdır, qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artmasını görərək insanlar bununla bağlı Piqu effektinin fəaliyyətini yaradan, qiymətlərin sonrakı azalmasına əmin olmalıdır.

Inflyasiya ilə mübarizə - müəyyən müddət üçün nəzərdə tutulmuş siyasi proqram deyil, müddətsiz proqramdır, dövlətin gündəlik öhdəliyi, onun daimi funksiyasıdır. Hökumətin və Mərkəzi Bankın əsil məqsədi yalnız inflyasiyanı mülayim, balanslaşdırılmış, proqnozlu, yəni həm də onu nəzarətdə olan bir prosesə çevirməkdən ibarət ola bilər. Antiinflyasiya siyasətinin formalaşması zamanı dövlət təkcə onun məqsədli istiqamətini deyil, həm də müddətli intervalını da müəyyən etməlidir. Ancaq müəyyən interval müddətində verilmiş məqsədə çatmaq olar. Bu dövrün davamlı olması, etməsi istiqamətinin müəyyən edilməsi, dəyərləndirilməsi qiymətlərin ümumi səviyyəsinin artımı tempindən çox asılı olar.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

Antiinflasiya strategiyasının komponentləri aşağıdakılar sayılır:

- 1) inflyasiya gözləmələrinin ləğv edilməsi;
- 2) pul aqreqatlarının və ya valyuta kursunun, yaxud inflyasiyanın targetləşdirilməsi siyasətinin həyata keçirilməsi;
- 3) bütövlükdə büdcə defisitinin ləğv edilməsi və ya mərhələlərlə ixtisarı;
- 4) iqtisadiyyatın strukturla yenidən qurulması;
- 5) iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması.

İnflyasiya gözləmələrinin ləğv edilməsi siyasəti iqtisadi agentlərin tarixən formalaşan davranışının radikal şəkildə aradan qaldırılmasına yönəldilir və nağd pulun alıcılıq qabiliyyətinin itkisinə yol verməmək məqsədilə daha tez bazarlıq etmək tədbirlərini əhatə edir. Əhalinin inflyasiya psixologiyasında həlledici dəyişikliyə nail olunması inflyasiyanın özünün qabaqcadan qarşısının alınmasını tələb etmir. Bu məsələnin həlli ilkin şərti hesab olunmur. Bununla belə əhalinin əksəriyyətinin etibarını qazanan hökumətin formalaşması və bazar mexanizmlərinin möhkəmləndirilməsi, hər şeydən əvvəl, mövcud inflyasiya gözləmələrinin ləğv edilməsinin birbaşa nəticəsinə çevrilir.

İnflyasiya gözləmələrinin aradan qaldırılmasında qiymətlərin tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Əgər qiymətlərin müəyyənləşdirilməsi hakimiyyət orqanlarının sərəncamındadırsa, əmtəə defisiti və defisit (inflyasiya) gözləməsi qaçılmaz olcaq. Qiymətlərin liberallaşdırılması əmtəə bazarlarının total inhisarı şəraitində də mümkündür, lakin bu, inflyasiyanın (iqtisadi agentlərin müvafiq gözləmələri ilə) kəskin surətləndirilməsini labüd surətdə tələb edə- cəkdir. Ona görə də bazar mexanizmlərinin möhkəmləndirilməsi rəqabət mühitinin formalaşmasını və bu, yaxud digər şirkətlərin inhisarçı davranışı faktlarının tamamilə aradan qaldırılmasını zərurətə çevirir.

Dövlət tərəfindən dəqiq irəli sürülən inflyasiya tempi və onun təminatını zəiflətmək cəhdləri zamanı qiymət dinamikasının stabilləşməsi məqsədi bütün digərləri üzərində üstün olur, ev təsərrüfatı və şirkətləri öz iqtisadi davranışını qəfil dəyişir.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

Hər bir hökumətin əsas vəzifəsi - onun tərəfindən keçirilən antiinflasiya kursu və inflasiya gözləməsinin sabilliyinin dəyişilməzliyinə əhalini inandırmaqdır. Əgər bu həll edilərsə və etibar bərpa olunarsa, onda hakimiyyət ictimai fikirləri idarə edərək vacib antiinflasiya məqsədlərinə hətta bunun üçün zəruri resursların kifayət qədr olmadığı şəraitdə nail olmağın real imkanlarını əldə edir.

Pul aqreqatlarının, valyuta kursunun və inflasiyanın targetləşdirilməsi siyasətinin keçirilməsi. Pul aqreqatlarının targetləşdirilməsi siyasətini keçirərkən Mərkəzi Bank gələcək üçün Fridmen bərabərliyinə (tənliyi) uyğun olaraq pul kütləsi artımının məqsədli istiqamətini verir. Təcrübə göstərir ki, bu cür yanaşma pula olan tələbin dəyişməsi zamanı effektiv hesab olunmur. Valyuta kursunun targetləşdirilməsi siyasəti valyuta tənzimlənməsini nəzərdə tutur. Bu, inflasiyanın aşağı templəri ilə ölkənin milli valyutasının xarici valyuta ilə bağlılığı ilə nəticələnir. Eyni zamanda, valyuta tənzimlənməsi inflasiya spiralının “qiymət - valyuta kursu – qiymət”-in sərt fəaliyyətinə yol verməməyə yönəldilir ki, bu da mübadilə kursunun sabilləşməsinə nisbi nail olunmasına imkan verir. O, ilk növbədə, “valyuta dəhlizini” (valyuta kursunun dəyişməsinin yuxarı və aşağı hədlərini əks etdirir) müəyyən edən alətləri ilə, həmçinin Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta intervensiyasının elə istiqamətləndirilməsini təmin edilir ki, ona uyğun olaraq milli valyutanın sürətlə qiymətdən düşməsi təhlükəsi yaranan zaman Mərkəzi Banka onun qızıl-valyuta ehtiyatlarının müəyyən hissəsinin satışa çıxarılmasını nəzərdə tutur. İnflasiyanın qarşısının alınmasının belə tənzimlənmə metodunun tətbiqi ölkənin ümumi xərcləri, pul təklifi dinamikası üzərində real nəzarəti həyata keçirməyə imkan verir. Belə nəzarəti faktiki olaraq o ölkənin Mərkəzi Bankı həyata keçirir ki, onun pul kütləsi valyutaya süni olaraq bağlıdır. Ona görə də son illər İEO-in mərkəzi bankları inflasiya targetləşdirilməsi siyasətinə daha çox tətbiq edir. O, inflasiyanın müşahidə olunan səviyyəsi ilə perspektiv üçün proqnozlaşdırılan, arzu olunan tempi ilə müqayisəsinə əsaslanır.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”

Ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq bir neçə İEO-də aparılan inflyasiya targetləşdirilməsi siyasətinin ən vacib şərtlərindən biri kimi dövlətin fiskal – hakim mövqe tutmaqdan bu prosesə dövlətin mü- daxilədən imtina etməsi olmuşdur. Fiskal-hakim mövqe tutmaq dedikdə, ilk növbədə, Mərkəzi Bank tərəfindən hökumətin büdcə defisitinin örtülməsinə təqdim etdiyi birbaşa kreditlərin sayı üzərində sərt məhdudiyyət qoyulmasını nəzərdə tutur.

Büdcə defisitinin onun bütövlükdə ləğv edilməsi perspektivi və mərhələlərlə ixtisarı. Dövlət büdcəsinin gəlir, həm də xərc hissələrinin manipulyasiya edilməsi vasitəsilə əldə oluna bilər. Bununla bərabər büdcəyə vergi daxilolmalarının artımı ilə inflyasiyanın qarşısını almaq baxımından vergi stavkalarının yüksəldilməsi arasında əlaqənin olması heç də vacib deyildir. Bu zaman fiskal orqanlar tərəfindən dövriyyədən artıq pulun müəyyən hissəsinin kənar edilməsi ev təsərrüfatını və şirkətlərin əlində olan gəlirlərin azalmasına gətirib çıxarır, deməli onların istehlak və investisiya tələbinin azalmasına səbəb olur. Lakin vergilərin artımının digər tərəfi də var. Birincisi, o, əmək və investisiya aktivliyinin zəifləməsinə, kapitalın xaricə ötürülməsinə, Laffer effektinə uyğun olaraq büdcəyə daxilolmaların mütləq ixtisarına gətirib çıxaran kölgə iqtisadiyyatının çiçəklənməsinə səbəb ola bilər. İkincisi, dövlət öz ehtiyaclarının (ilk növbədə, hərbi və sosial xərclərin) maliyyələşdirilməsini vergilər vasitəsilə aradan qaldırılmasına imkan verir. Bu da dövlət xərclərinin multiplikatorundan irəli gələrək milli iqtisadiyyatın digər halqalarında tələbinin artırılmasına gətirib çıxarır. Bu, vergi artımının antiinflyasiya effektini birdən-birə zəiflədir. Əgər dövlət hər hansı stabilləşmə fonduna bənzər vergi daxilolmalarının pul artımını dondurarsa, bu effekt daha təsirli ola bilər. Lakin bu prosesə yüksək inflyasiya şəraitində, adətən olduqca ölkədə ki, gərgin sosial-siyasi situasiya əngəl ola bilər. Nəhayət, üçüncüsü, inhisarçılıq şəraitində iqtisadiyyatda vergilərin artımı qiymət artımının əlavə faktoru (vergi inflyasiyası formasında) ola bilər.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

Mənfəətə vergi stavkalarının azalması investisiya aktivliyinin yüksəlməsi istehsalın və məşğulluğun, həcmnin vergiqoymaya aid olan gəlirlərin artırılmasına, habelə büdcə kəsirinin azalmasına və gəlirlərin çoxalmasına gətirib çıxarır.

Fərdi gəlir vergisi dəyərlərinin azalması şəxsi əmanətlərin artımına səbəb olur. Bu zaman Mərkəzi Bankın qeyri-hökumət borcları və ya birbaşa pul emissiyası siyasəti ilə büdcə kəsirinin borc örtülməsini təmin etməklə ilə investisiyaların maliyyələşdirilməsini mümkün edir. Təklif iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinə uyğun olaraq büdcə problemlərinin bu cür həlli yalnız o halda mümkündür ki, əgər gəlir vergisi dərəcəsinin azaldılması, ilk növbədə, yüksək gəlirləri əhatə edəcək, çünki məhz onların sahibləri müasir cəmiyyətdə əsas əmanətçilər kimi çıxış edirlər. Yeni neoklassiklərin mövqeyinə zidd olan Keyns yanaşmasına uyğun olaraq vergilərin azaldılması, ilk növbədə, kiçik gəlirlərin sahiblərinə aid edilməlidir, hansı ki, özlərinin malik olduqları gəlirləri genişləndirərək dövlət büdcəsi üçün əlverişli nəticələrə münasib olan, istehlak xərclərini artırmaq imkanı əldə edirlər.

Müəyyən şəraitdə, xüsusən də büdcənin qeyri-tarazlığı şəraitində büdcənin kəsirinin azaldılması strategiyası və bununla inflyasiya təhlükəsinin neytrallaşdırılması hökumət tərəfindən sürətli istehsal və maliyyə nəticələrini təmin edən xərclərin çoxaldılması tədbirlərinin reallaşdırılmasını tələb edir. Bu cür, sözsüz ki, çox riskli strategiyanın reallaşdırılması milli iqtisadiyyatın investisiya xərclərinin sürətli inkişaf edən seqmentlərinə vergi ödəyicilərinin vəsaitlərinin qoyuluşunu tələb edir. Bu strategiya, həmçinin özünə dövlət borcunun idarə edilməsi üzrə maliyyə hökumət orqanlarının fəaliyyətini özünə daxil edir.

İqtisadiyyatın strukturca yenidən qurulması antiinflyasiya məqsədləri ilə ölkədə qiymətlərin artımına müqavimət meyilləri üçün daha çox əhəmiyyətli olan məhsul istehsalının və sahəsinin inkişafını qabaqlayan artımına yönəldilməlidir. İnflyasiyanın qəti ləğv edilməsi üçün, sözsüz ki, yüngül sənayenin (ağırla müqayisədə), emal sənayesinin (hasilatla müqayisədə), xidmət sferasının (maddi istehsalla müqayisədə),

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

xüsusi çəkisinin adekvat artımında, hərbi-sənaye kompleksinin məhsul payının arasıkəsilmədən azalmasına yönəldilmiş milli iqtisadiyyatın ardıcıl konverqlusiyası tələb olunur. İnflyasiya şəraitində prioritetlərə milli məhsul istehsalının ucuzlaşmasına təsir göstərən ETT-dən dünya səviyyəsində istifadəyə əsaslanan sahələr də aid edilə bilər. Təkrar istehsal proporsiyaları strukturunun əsaslı surətdə yenidən qurulmasının təmin edilməsi kommersiya banklarının uzunmüddətli kreditlərin verilməsinə, milli əmtəə istehsalçıları üçün borc vəsaitlərinin əldə edilməsi imkanının qiymətləndirilməsini tələb edir. Şirkətin istehsal xərclərini azaldaraq dövlət tərəfindən stimullaşdırılan belə kreditlər təkcə bu gün deyil, hətta gələcəkdə istehsalın daha effektiv, intensiv amillərdən istifadə etməklə məhsulun dəyərini aşağı salmağa imkan verir.

İnflyasiyanın səbəblərinin aradan qaldırılmasına yönəldilmiş iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması özünə aşağıdakıları daxil edir:

- Şirkətlərin mümkün qovuşması üzərində hökumət nəzarəti. Bu nəzarət gələcəkdə şirkətlərin məhsulunun qiymət səviyyəsinə nəzarət etməyə imkan verir. Belə nəzarətin təmin edilməsi üçün, ilk növbədə, bu sahəyə digər, həm iri, həm kiçik, həm milli, həm də xarici şirkətlərin girişi üçün maneələri kəskin azaltmaq lazımdır. Bu ya inhisarlaşdırılmış sahəyə daxil olmuş şirkətin xərclərin ixtisarı yolu ilə (vergi güzəştləri, subsidiyalar, imtiyazlar, kreditlər və s. köməyilə), ya da onların gözlənilən daxilolmalarının artırılması vasitəsilə (yeni şirkətlərin sahibkarlıq riski ərinin azalması üzrə hökumətin məqsədyönlü fəaliyyəti ilə, xüsusən də onların məhsullarına dövlət sifarişləri ilə) əldə oluna bilər. Əgər rəqabət mühitini sarsıdan qovuşma baş veribsə (şirkətin məhsul buraxılışını qadağan edən antiinhisar qanunvericiliyinin tələblərinə baxmayaraq, istehsalın ümumsahəvi həcmnin 35%-i yol veriləndir), onda inhisarçı şirkətin məcburi parçalanması tətbiq edilir (məsələn, müharibədən sonra Yaponiyadakı kimi).

- Qiymətlər üzərində nəzarət, iri inhisar şirkətlər tərəfindən qiymətlərin əsassız yüksəlməsinin qadağan edilməsi.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn. "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları"

inhisarlaşması dərəcəsini qaldırır. Bu, məsələn, istehsal miqyasında xərclərə qənaət zamanı, yəni təbii inhisarın iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun müəyyən edilməsi zamanı yararlı ola bilər.

Dövlətin antiinhisar siyasəti həmçinin konkret bazarda və bütövlükdə milli iqtisadiyyatda cari və gələcək situasiyalar haqqında informasiyaların yayılmasını, kiçik və orta biznesin inkişafına yardım və onların biznes maraqlarının müdafiəsini, daxili bazara milli inhisarçıların xarici rəqiblərinin daxil olmasını məhdudlaşdıran siyasət yeridir. Qeyri-təkmil rəqabətin geniş yayıldığı tipik sayılan ölkələrin bazarlarında antiinflasiya tənzimlənməsinin əsas vəzifəsi inhisarçıların onlar tərəfindən realizə olunan məhsulların qiymətlərinə daxil olan əlavə gəlirlərin ləğv edilməsi üzrə müvafiq tədbirlər kompleksinin işlənməsi zəruri sayılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, strateji tənzimləyicilər ölkədə dərhal güclü antiinflasiya effektini təmin etmir. Belə ki, əgər hökumət inflasiya ilə mübarizəyə yönəldilmiş strukturca yenidənqurmaya başlayıbsa, onda onun aparılmasının ilk illərində məcmu təklif və məcmu tələbin inflasiya kəsiyi hətta sürətlənər, yeni müəssisələrin tikinti xərcləri artar və s. Təklif iqtisadiyyatının reseptləri üzrə büdcə defisitinin azalması məqsədilə vergilərin səviyyəsinin aşağı salınması zamanı bir neçə il ərzində qiymət dinamikasını sürətləndirən bu kəsir nəzərəcarpacaq dərəcədə artır. Ona görə də inflasiyaya müqavimət göstərmək üçün taktiki tədbirlərin vahid kompleksini tətbiq etmək lazımdır.

² M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn .”İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

[³] İnflyasiyanın iqtisadi və sosial nəticələri mürəkkəb və müxtəlifdir. Onun böyük olmayan sürəti qiymətin qalxmasına və gəlir normasına təsir edib, bununla da müvəqqəti konyukturanın canlanmasının faktoru olur. İnflyasiyanın dərinləşməsi istehsalın yüksəlməsinə ciddi maneəçilik törədir, cəmiyyətin iqtisadi və sosial gərginliyinə səbəb olur. Sürətli inflyasiya təsərrüfatı bərbad hala qoyur, nəinki kiçik biznesə, hətta iri korporasiyaları ciddi iqtisadi zərər vurur. Bu isə əsas etibarilə konyukturanın qeyri-müəyyənliyindən irəli gəlir. İnflyasiya effektiv makroiqtisadi siyasətin aparılmasını çətinləşdirir. Onu da deyim ki, qiymətin qeyri – bərabər qalxması iqtisadiyyatın sahələri arasında disproporsiyanı gücləndirir, daxili bazarda məhsulun satışında problemlərin yaranmasını sürətləndirir. Bundan başqa inflyasiya şəraitində əhalinin yığılımı qiymətdən düşür, kredit verən bank və müəssisələr itkilərə məruz qalırlar. İstehsalatın beynəlmiləşməsi inflyasiyanın ölkədən-ölkəyə keçməsinə asanlaşdırır, beynəlxalq valyuta və kredit əlaqələrini mürəkkəbləşdirir. İnflyasiya əmək məhsuldarlığının təsərrüfat effektini azaldır və texnoloji gerilik yaradır. İnflyasiyanın özü bir fakt olaraq pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini azaldır, yəni məhsulun sayını və xidməti azaldır. İnflyasiya pul vahidinin alıcılıq qabiliyyətini aşağı salır, lakin bizim real gəlirimiz və yaşayış tərzimiz nominal gəlirimiz inflyasiyadan geri qalanda aşağı düşür. İnflyasiya gəlirləri belə bölüşdürür: sabit nominal gəlirləri olan əhalinin gəlirlərini azaldır, digər qrup əhalinin gəlirlərini artırır. Buna klassik nümunə olaraq adi təqaüd və ya renta ilə yaşayan yaşlı insanları göstərmək olar, hansılar ki, hər ay sabit nominal gəlirlər əldə edirlər. İnflyasiya həmçinin təsbit edilmiş renta haqqı olan torpaq sahiblərinin də vəziyyətini pisləşdirir, çünki vaxt keçdikcə onlar alıcılıq qabiliyyətini itirmiş pul vahidi alırlar. Həmçinin sosial müavinətli sabit gəlirlərlə

³ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

yaşayan ailələr və digər transver gəlirləri olan ailələr inflyasiyanın qurbanı olurlar. Qeyri-sabit gəlirlərlə yaşayan insanlar inflyasiyadan xeyir götürə bilirlər. Belə ailələrin nominal gəlirləri qiymətlərin səviyyəsini ötür, nəticə etibarilə onların real gəlirləri artır.

Digər tərəfdən qiymətin səviyyəsinin qalxması sənayenin qeyri-rentabelli sahələrindəki bəzi muzzdlu fəhlələrin (hansı ki, güclü köməkdən, mübariz həmkarlar təşkilatından məhrumdurlar) gəlirlərini ötür. İnflyasiyadan firma rəhbərləri və başqa gəlir əldə edənlər də uda bilirlər. Məsələn: əgər inflyasiyada qiymətin qalxması faizdə nəzərə alınmayıbsa, kredit götürənlər inflyasiyadan udurlar. 1 000 000 manat ssuda götürmüş debitor müəyyən vaxt ərzində faizlə həmin pulu qaytarmalıdır, lakin bu vaxt ərzində manatın alıcılıq qabiliyyəti iki dəfə düşərsə onda həmin alınmış məbləğ banka qaytarılarkən real alıcılıq qabiliyyətinin yarısını itirmiş olur (faiz hesabını nəzərə almasaq).

İnflyasiya prosesinin neqativ nəticələrinə aşağıdakılar aiddir:

- Qiymətlər sisteminin pozulması;
- Qeyri-leqal iqtisadi əlaqələrin inkişafı, böyük miqyaslı nomenklatura kapitalının realizə olunması;
- Gəlirlərin gizli bazar və gizli istehsalın xeyrinə bölünməsi;
- Ekvivalent dəyişmənin kobud pozulması;
- Əhalinin yığımlarının qiymətdən düşməsi;
- Büdcə inflyasiyasının güclənməsi (dövlət büdcəsi kəsri);
- Kredit İnflyasiyasının güclənməsi (vaxtı keçmiş və borc ssudanın səviyyəsi);
- Dövlət büdcəsinin, kredit investisiyasının və kapital qoyuluşunun gəlirlərinin qiymətdən düşməsi;
- Əməyə qarşı əks stimulların yüksəlməsi;
- Bazar münasibətlərində narazılıqların yüksəlməsi;
- Rəsmi iqtisadiyyatla kölgə iqtisadiyyatının birləşməsi; – Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı arasında disproporsiyanın güclənməsi.

³ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

Praktiki olaraq bütün ölkələrdə inflyasiyanın öz yaranma səbəbləri var. Lakin bu prosesdə müxtəlif faktorların olması ölkənin konkret iqtisadi şəraitindən asılıdır.

Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən ABŞ və əksər qərb ölkələrində) inflyasiyanın artım tempini çox dar ölçüdə saxlamaq mümkün olur. Inflyasiyanın tənzimlənməsi və antiinflyasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə əvvəlki illərin təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu siyasətin məqsədyönlü olması üçün inflyasiya mexanizminin elementlərindən düzgün istifadə etmək lazımdır. Manatın məzənnəsinin kəskin dəyişməsinin qarşısını almaq, qeyri – neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və xarici ticarət şəraitinin pisləşməsinə, inflyasiya təhlükəsini artıran manat emissiyasına yol verilməməlidir. Manatın sabitliyinin və inflyasiyanın cilovlanmasını təmin edən sərt pul-kredit siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirmək mümkün olsun. Buna nail olmaq üçün möhkəm iqtisadiyyata söykənən əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması zəruridir.

Beləliklə, Mərkəzi Bank valyuta siyasəti yeritməli, eyni zamanda ölkədə həyata keçirilən sosial – iqtisadi inkişaf proqramlarının realizasiyasına dəstək verməli və makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasında fəal iştirak etməlidir ki, baza inflyasiyanın təkrəqəmli səviyyədə saxlanmasına və maliyyə sabitliyinin qorunmasına nail ola bilsin. 1. Özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi 2. Kommersiya kreditlərinin faizlərinin aşağı salınması 3. Pul emissiyasının qarşısının alınması 4. Dövlətin iqtisadi sferaya müdaxilələrinin minimuma endirilməsi 5. Vergi stimullaşdırılmasının tətbiqi

6. İşsizliyin səviyyəsi və əmək haqqı arasında olan mütənasibliyin gözlənilməsi

7. Qiymət və əmək haqqı sisteminin liberallaşdırılması

8. Milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısının alınması

³ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

9. Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsrinin minimuma endirilməsi

10. Dolayı vergilərə üstünlük verilməsi. və s.

³ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. M.A.Əhmədov, A.C.Hüseyn "İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları" Bakı 2011
2. Nəsrullayev F.A. İqtisadi nəzəriyyənin predmeti və metodologiyası. Bakı, 1997
3. S.İ. Luşin. "Откуда взялась инфляция". Moskva – 1992.
4. Şmolenzi «Ekonomika» Moskva – 1999.
5. Tofiq Quliyev "İnflyasiyanın Anatomiyası"
6. V.D. Kamaeva. Экономическая теория» Moskva –1999
7. Şəkərəliyev A.S. Dünya və beynəlxalq iqtisadiyyat
8. Şəkərəliyev A.S. Keçid iqtisadiyyatı və dövlət. Bakı, 2014.
9. S. Fişer. R. Dornbuş, R. Şmolenzi «Ekonomika» Moskva – 1999.
10. А.Б.Сидорович, М.ДИС. 1997
- 11..В.И.Видянина, А.И.Добрынина, Г.Л.Журавлевой,Л.С.Тарасевича, М.: Инфра-М, 2014
- 12..В.И.Видяпина, А.И.Добрынина, Г.П.Журавлевой,
- 13..В.И.Видяпина, Г.П.Журавлевой, М.: РЭА им.Г.П.Плеханова,2014
- 14.Греббенников П.И., Леусский А.И., Тарасович Л.С
- 15..Добрынин А.И., Журавлева Г.П. Общая экономическаятеория: Учеб. пособие .СПб.: Питер 2014
- 16..Журавлева Г.П. Экономика: Учебник. М.:Юристь, 2014
- 17..Курс экономической теории. Научн. ред.
- 18.Курс экономической теории/ Под общ.ред. проф.
- 19..Кэмпбелл Р. Макконнелл, Стенли Л. Брю, Экономикс
- 20..Л.С.Тарасевича,-М.: ИНФРА-М. 2015.
- 21.İqtisadi Nəzəriyyə. Bakı-2014
22. İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 1999.
- 23.İqtisadi nəzəriyyə. Bakı, 2014
- 24..İqtisadi nəzəriyyə. Makroiqtisadiyyat-1,2. Moskva 2013.

Jurnal və bülletenlər

1. “Maliyyə və Uçot”
2. “Azərbaycan Respublikasının Milli bankı” Statistik bülleten №12/2008
3. Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi ”Azərbaycan rəqəmlərdə” Bakı-2007

İnternet saytları:

www.azstat.org

<http://www.worldbank.org.az>

www.wikipedia.org

<http://news.lent.az>

<http://az.trend.az>

Резюме

[⁴] Инфляция — повышение уровня цен на товары и услуги. При инфляции на одну и ту же сумму денег по прошествии некоторого времени можно будет купить меньше товаров и услуг, чем прежде. В этом случае говорят, что за прошедшее время покупательная способность денег снизилась, деньги обесценились — утратили часть своей реальной стоимости.

Инфляцию следует отличать от скачка цен, так как это длительный, устойчивый процесс. Инфляция не означает рост всех цен в экономике, потому что цены на отдельные товары и услуги могут повышаться, понижаться или оставаться без изменения. Важно, чтобы изменялся общий уровень цен, то есть дефлятор ВВП. Противоположным процессом является дефляция — снижение общего уровня цен (отрицательный рост). В современной экономике встречается редко и краткосрочно, обычно носит сезонный характер. Например, цены на зерновые сразу после сбора урожая обычно снижаются. Длительная дефляция характерна для очень немногих стран. Сегодня примером дефляции может служить экономика Японии (в пределах -1%).

В истории мировой экономики отмечались два случая резкого роста цен, связанных с падением стоимости металлов, из которых изготавливались деньги.

С повышением цен в результате поступления в оборот больших масс золота и серебра непосредственно связано возникновение количественной теории денег, согласно которой увеличение количества денег в обращении выступает причиной роста цен. С точки зрения стоимостной теории, рост денежной массы отражает снижение стоимости денежного материала, что при постоянной стоимости товаров выражается в требовании большего количества золота или серебра для эквивалентного обмена.

⁴ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

Summary

^[5] In economics, inflation is a sustained increase in the general price level of goods and services in an economy over a period of time. When the price level rises, each unit of currency buys fewer goods and services. Consequently, inflation reflects a reduction in the purchasing power per unit of money – a loss of real value in the medium of exchange and unit of account within the economy.

Inflation affects an economy in various ways, both positive and negative. Negative effects of inflation include an increase in the opportunity cost of holding money, uncertainty over future inflation which may discourage investment and savings, and if inflation were rapid enough, shortages of goods as consumers begin hoarding out of concern that prices will increase in the future.

Inflation also has positive effects:

- Fundamentally, inflation gives everyone an incentive to spend and invest, because if they don't, their money will be worth less in the future. This spending and investment can benefit the economy.
- Inflation reduces the real burden of debt, both public and private. If you have a fixed-rate mortgage on your house, your salary is likely to increase over time due to inflation, but your mortgage payment will stay the same. Over time, your mortgage payment will become a smaller percentage of your earnings, which means that you will have more money to spend.
- Inflation keeps nominal interest rates above zero, so that central banks can reduce interest rates, when necessary, to stimulate the economy.
- Inflation reduces unemployment to the extent that unemployment is caused by nominal wage rigidity. When demand for labor falls but nominal wages do not, as typically occurs during a recession, the supply and demand for labor cannot

⁵ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

reach equilibrium, and unemployment results. By reducing the real value of a given nominal wage, inflation increases the demand for labor, and therefore reduces unemployment.

Azərbaycan dövlət İqtisad Universitetinin Maliyyə fakültəsinin Bank işi ixtisası üzrə 604-cü qrup tələbəsi Məmmədova Güllü İlqar qızının “İnflyasiya və ona qarşı mübarizə problemləri” mövzusunda dissertasiya işinin

R E F E R A T I

[⁶] Mövzunun aktuallığı. İnflyasiya müasir dövrdə bu və ya digər dərəcədə həm keçid iqtisadiyyatlı, həm də bazar iqtisadiyyatlı ölkələr üçün problem olaraq qalmaqdadır. İnflyasiya- qiymətlərin ümumi səviyyəsindəki daimi artımlar və bunun nəticəsi olaraq pulun mütəmadi şəkildə qiymətdən düşməsidir.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqatın predmetini inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətləri təşkil edir. Tədqiqat işində antiinflyasiya tədbirləri, böhran vəziyyətlərində inflyasiyanın tənzimlənməsi kimi mühüm məsələlər araşdırılır. İqtisadi islahatlar dövründə, beynəlxalq əlaqələrin, xarici ticarətin genişlənməsi vəziyyətində inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin yeri və təsiri, bu sistemin təkmilləşməsi tədqiqatın *obyektidir*.

İnflyasiyanın yaranması və xüsusiyyətləri, ona təsir edən amillər və bu kimi digər məsələlərə dair həm dünya iqtisadçılarının, həmçinin Azərbaycan iqtisadçılarının və alimlərin əhəmiyyətli elmi əsərləri mövcuddur. Bu toxunulan məsələlərə Azərbaycan alimlərindən Z.F.Məmmədovun, E.M.Sadıqovun, D.A.Bağırovun, M.X.Həsənlinin, M.X.Meybullayevin, R.M.Rzayevin, A.M.Kərimovun, Ş.Ə.Abdullayevin, R.V.Əsgərovanın əsərlərində əhəmiyyətli dərəcədə yer verilmişdir.

Dissertasiyasının məqsəd və vəzifələri işin quruluşunu müəyyən etmişdir. Bu məqsəd və vəzifələrin həlli isə müasir inflyasiyanın yaranması səbələrini, növlərini, ölçülməsi yollarının öyrənilməsini tələb edir. Məhz bu səbəbdən işin I fəslində bu məsələlərə toxunulmuşdur.

⁶ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

Növbəti tədqiqat mərhələsi (II fəsil) inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin əsas istiqamətlərini əhatə edir. Bu fəsildə dünya ölkələrinin inflyasiya ilə mübarizə təcrübəsi və uğurları araşdırılmışdır. Müasir antiinflasiya siyasətinin və Azərbaycan respublikasında inflyasiyanın dövlət tənzimlənməsinin perspektivləri isə III fəsildə təklif edilmişdir.

Tədqiqatın əsas məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin mahiyyətini, ölkənin inkişafında inflyasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin və antiinflasiya siyasətinin əsas istiqamətlərini öyrənməkdir. İqtisadiyyat sahəsində istənilən dövlətin əsas məqsədi möhkəm iqtisadi artımı, daxili qiymətlərin sabitliyini, həmçinin xarici iqtisadi tarazlığı təmin etməkdir. Bu göstərilən məqsəd aşağıdakı vəzifələrin həllini tələb edir:

- müasir inflyasiyanın tənzimlənməsi sisteminin əsas xüsusiyyətlərinin və ona təsir elementlərinin müəyyən edilməsi;
 - antiinflasiya sisteminin bazar iqtisadiyyatına uyğun, iqtisadi islahatlar dövründə formalaşdırılması, onun məqsəd və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi;
 - dünya və Azərbaycan iqtisadiyyatında antiinflasiya siyasətinin həyata keçirilməsi imkanlarından istifadə təcrübəsinin təhlil edilməsi;
 - milli iqtisadiyyatın müasir vəziyyətinin araşdırılması; - müasir antiinflasiya sistemindəki problemlərinin təhlili; - antiinflasiya sisteminin təkmilləşdirilməsinin iqtisadi proseslərə təsirinin müəyyən edilməsi və yarana biləcək problemləri aradan qaldırılması yollarını əvvəlcədən aşkarlanması
- Tədqiqat informasiya bazası və işlənməsi metodları* Tədqiqatın aparılması üçün informasiya mənbəyi kimi Azərbaycanın, Rusiyanın və digər ölkə müəlliflərinin elmi əsərləri və monoqrafiyalarından, eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi materiallarından, Statistika komitəsinin statistik məlumatlarından, müxtəlif internet saytlarının iqtisadi materiallarından və s. mənbələrdən istifadə etmişdir.

⁶ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu "Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri" mövzusunda magistr dissertasiyası

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İnflasiyanın tənzimlənməsi siyasətinin aparılmasının vacibliyi onun stabil saxlanılması və qarşıya çıxacaq problemlərin qarşısının alınması antiinflasiya siyasətinin düzgün şəkildə aparılması desertasiya işinin əhəmiyyətini ön plana keçirir.

Tədqiqatın işinin stukturu: Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və təkliflərdən, eyni zamanda ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Bundan başqa İnflyasiya şəraitində əhalinin yığımını qiymətdən düşür, kredit verən bank və müəssisələr itkilərə məruz qalırlar. İstehsalatın beynəlmiləşməsi inflyasiyanın ölkədən-ölkəyə keçməsinə asanlaşdırır, beynəlxalq valyuta və kredit əlaqələrini mürəkkəbləşdirir.

İnflyasiyanın sosial nəticələri də vardır: o milli gəlirin bölüşdürülməsinə aparır. İnflyasiya prosesinin neqativ nəticələri aşağıdakılar aiddir:

- Qiymətlər sisteminin pozulması;
- Qeyri-leqal iqtisadi əlaqələrin inkişafı, böyük miqyaslı nomenklatur kapitalın realizə olunması;
- Gəlirlərin gizli bazar və gizli istehsalın xeyrinə bölünməsi;
- Ekvivalent dəyişmənin kobud pozulması;
- Əhali yığımının qiymətdən düşməsi;
- Büdcə İnflyasiyasının güclənməsi (dövlət büdcəsi kəsri);
- Kredit İnflyasiyasının güclənməsi (vaxtı keçmiş və borc ssudanın səviyyəsi);
- Dövlət büdcəsinin, kredit investisiyasının və kapital qoyuluşunun gəlirlərinin qiymətdən düşməsi;
- Əməyə qarşı əks stimulların yüksəlməsi;
- Bazar münasibətlərində narazılıqların yüksəlməsi; – Rəsmi iqtisadiyyatla kölgə iqtisadiyyatın in birləşməsi hətta dəbə minməsi; – Sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı arasında disproporsiyanın güclənməsi. Praktiki olaraq bütün ölkələrdə inflyasiyanın öz yaranma səbəbləri var. Lakin bu prosesdə müxtəlif faktorların olması ölkənin konkret iqtisadi şəraitindən asılıdır.

⁶Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

İnflyasiyanın neqativ sosial və iqtisadi nəticələri müxtəlif ölkələrin rəhbərlərini məcbur edir ki müəyyən edilmiş iqtisadi siyasəti həyata keçirsinlər. Dövlət tərəfindən həmişə pul kütləsinin tənzimlənməsinə diqqət yetirilmişdir. İnflyasiyanın idarəetmə amilləri birtərəfli deyil, öz nəticələrinə görə ziddirlər. Belə siyasət çox dar parametrlə ölçülür. Bir tərəfdən inflyasiya spiralının açılmasının qarşısının almaq, digər tərəfdən təsərrüfatın stimulu artırmaq, bazarı lazımı əmtəə ilə təmin etmək üçün şərait yaratmaq tələb olunur. İnflyasiyanı idarə etmək kompleks amillər tələb edir. Qərb ölkələrində istifadə olunan bu prosesin idarəetmə aləti inflyasiyanın xarakter və səviyyəsindən, təsərrüfat xüsusiyyətindən, təsərrüfat mexanizminin spesifikasiyasından asılı olaraq fərqlənir. Sənayecə inkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən ABŞ və əksər qərb ölkələrində) inflyasiyanın artım tempini çox dar ölçüdə saxlamaq mümkün olur. İnflyasiyanın tənzimlənməsi və antiinflyasiya tədbirlərinin həyata keçirilməsi üzrə əvvəlki illərin təcrübəsindən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu siyasətin məqsədyönlü olması üçün inflyasiya mexanizminin elementlərindən düzgün istifadə etmək lazımdır. Manatın məzənnəsinin kəskin dəyişməsinin qarşısını almaq, qeyri – neft sektorunun rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsinə və xarici ticarət şəraitinin pisləşməsinə, inflyasiya təhlükəsini artıran manat emissiyasına yol verilməməlidir. Manatın sabitliyinin və inflyasiyanın cilovlanmasını təmin edən sərt pul-kredit siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirmək mümkün olsun. Buna nail olmaq üçün möhkəm iqtisadiyyata söykənən əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması zəruridir.

Bununla yanaşı biz biz antiinflasiya tədbirlərini bu şəkildə görə bilərik:

1. Özəl müəssisə və təşkilatlara iri dövlət sifarişlərinin verilməsi
2. Kommersiya kreditlərinin faizlərinin aşağı salınması

⁶ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası

3. Pul emissiyasının qarşısının alınması
4. Dövlətin iqtisadi sferaya müdaxilələrinin minimuma endirilməsi
5. Vergi stimullaşdırılmasının tətbiqi
6. İşsizliyin səviyyəsi və əmək haqqı arasında olan mütənasibliyin gözlənilməsi
7. Qiymət və əmək haqqı sisteminin liberallaşdırılması
8. Milli valyutanın dəyərdən düşməsinin qarşısının alınması
9. Hökumətin gəlir və xərclərinin balanslaşdırılması, büdcə kəsrinin minimuma endirilməsi
10. Dolayısı vergilərə üstünlük verilməsi. və s.

⁶ Əliyev Ağahüseyn Nizami oğlu “Bazar iqtisadiyyatı şəraitində inflyasiyanın tənzimlənməsi problemləri” mövzusunda magistr dissertasiyası